

Economisch - Statistische Berichten

46e JAARGANG - 22 NOVEMBER 1961 - No. 2313

Executele
en
bewindvoering

R. MEES & ZONEN

Rotterdam

BANKIERS EN ASSURANTIE - MAKELAARS

Beheer en administratie van vermogens

De N.V. PROVINCIALE GELDESCHE ELECTRICITEITS - MAATSCHAPPIJ

roept, wegens pensionering van de huidige functionarissen, sollicitanten op voor de betrekking van:

Chef de Bureau van een Districtskantoor

Deze functionaris moet niet alleen leiding geven aan de op het districtskantoor gevoerde administratie (bouw en exploitatie der distributienetten, tariefvaststelling, verbruiksincasso) en het magazijnbeheer, maar tevens in samenwerking met de districtsingenieur deze in diens taak tot steun dienen.

Voor deze functie, die een vrij grote zelfstandigheid inhoudt, komen degenen in aanmerking die aan de volgende voorwaarden kunnen voldoen:

leeftijd boven de 35 jaar,
middelbare schoolopleiding, alsmede het bezitten van een uit diploma's blijkende hogere theoretische vorming,
voorts ruime praktische ervaring op administratief gebied in een leidinggevende positie.

Chef de Bureau van de Centrale te Nijmegen

Deze functionaris dient leiding te geven aan de op het kantoor van het Nijmeegse opwekkingsbedrijf gevoerde magazijn- en loonadministratie en de daarmede verband houdende kostenverdeling enz., een en ander in samenwerking met de technische staf van de centrale.

Voor de hierbedoelde functie gelden verder dezelfde vereisten als hierboven onder a. genoemde.

Sollicitaties, voorzien van een recente pasfoto en een korte, doch duidelijke levensbeschrijving (speciaal met betrekking tot de gestelde eisen), te richten aan de directie, Utrechtsstraat 85 te Arnhem, binnen 14 dagen nu publicatie van deze advertentie.

Persoonlijk bezoek uitsluitend na oproeping.

WIJNEN UIT ALLE
WIJNPRODUCERENDE LANDEN

BINNEN- EN BUITENLANDS
GEDISTILLEERD

ACCIJNSVRIJE LEVERANTIES
VAN SPIRITUALIËN UIT
ONS ENTREPOT VOOR:

Uw buitenlandse
relaties of voor Uw
privé- of zakenreizen
naar het buitenland

Wijnhandel GALL & GALL
Stadhuisplein 25 (naast Corso) Tel. 11 39 54

Met Wijnhandel GALL & GALL

bent U thuis beter uit

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van de
Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: *Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.*
Telefoon redactie: (010) 5 29 39. Administratie: (010)
3 80 40. Giro 8408.

Privé-adres redacteur-secretaris: *Drs. A. de Wit, Sleedoorn-
laan 17, Rotterdam-12, tel. (010) 18 36 32.*

Bankiers: *R. Mees en Zoonen, Rotterdam. Banque de Com-
merce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening
260.34.*

Redactie-adres voor België: *Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steen-
weg 357, Gent.*

Abonnementen: *Pieter de Hoochweg 118; Rotterdam-6.*

Abonnementsprijs: *franco per post, voor Nederland en de
Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 29,—, overige landen
f. 31,— per jaar (België en Luxemburg B.fr. 400).*
Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts
worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Losse exemplaren van dit nummer 75 ct.

Advertenties: *Alle correspondentie betreffende advertenties
te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij
H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010)
6 93 00, toestel 1 of 3.*

Advertentie-tarief *f. 0,36 per mm. Contract-tarieven op aan-
vraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten”
f. 0,72 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt
zich het recht voor om advertenties zonder opgaaf van
redenen te weigeren.*

Puriteinen, perfectionisten en panglossianen

De conjunctuur in de Verenigde Staten staat sinds enige tijd weer in het teken van herstel. Het is overigens gedurende de laatste jaren niet zo goed gegaan met de economische groei in dit land. Tijdens de periode 1950-1959 bevond het zich in de achterhoede van een groep ontwikkelde landen wat betreft de groei van het nationaal produkt per manjaar. Met een jaarlijks percentage van 2,2 kwam het na Japan: 6,1 pCt.; Italië: 4,7 pCt.; West-Duitsland: 4,5 pCt.; Frankrijk: 3,6 pCt.; Nederland: 3,4 pCt. en Zweden: 2,8 pCt. Nog minder gunstige cijfers boekten evenwel Canada: 2 pCt.; Denemarken: 1,8 pCt. en het Verenigd Koninkrijk met 1,7 pCt.¹⁾ De 20 O.E.S.O.-landen streven nu naar een collectieve groei van het bruto nationaal produkt met 50 pCt. (per hoofd ca. 36 pCt.) in 10 jaren. Tussen 1950 en 1960 beliep dit 45 pCt.

Ook de betekenis van economische groeicijfers is betrekkelijk. Ten onrechte heeft dit verschijnsel voor velen het karakter van een fetisj gekregen. Toch is het een ernstige zaak dat de Verenigde Staten sinds 1948 door niet minder dan vier recessies werden bezocht, nl. in de jaren 1948/49, 1953/54, 1957/58 en 1960/61. T.o.v. de andere ontwikkelde landen is dit niet alleen een topcijfer doch tevens was het karakter van deze inzinkingen ernstiger dan in enig Westeuropees land na de laatste wereldoorlog. Wat zijn de oorzaken hiervan en wat is het perspectief? Ook zij die nimmer hebben vernomen van Schopenhauers uitspraak: „die Welt ist meine Vorstellung” (hij bleef ongehuwd), kunnen weten dat het antwoord hierop wordt medebepaald door de kleur van des waarnemers bril. Mc. Mahon verdeelt de Amerikaanse „waarnemers” in drie groepen waarvoor hij de aardige namen puriteinen, perfectionisten en panglossianen heeft bedacht²⁾.

De panglossianen (kennelijk naar Pangloss uit Voltaires „Candide”: „Ceux qui ont avancé que tout est bien ont dit une sottise; il fallait dire que tout est aux mieux”) belijden dat de Amerikaanse volkshuishouding de beste van alle mogelijke volkshuishoudingen is: „the biggest and richest in the world”. Deze lieden zouden vooral tot het Eisenhower-apparaat hebben behoord. De puriteinen zijn daarentegen somber gestemd. Zij spreken van een, door bewapening en staartvinauto's op de been gehouden, spijzuchtige en wankel economie. Verzadigde behoeften spelen hierin een funeste rol. De perfectionisten zijn eveneens

ontevreden doch stellen hiervoor de restrictieve politiek van het Eisenhower-regime aansprakelijk. Deze opvatting wordt aangetroffen bij tegenwoordige bewindhebbers.

Bij een beschouwing over de ontwikkeling na 1948 kunnen de panglossianen zich beroepen op de, bijna aanhoudende, stijging van de som van de particuliere consumptiecomponenten van niet-duurzame goederen en diensten. De oplevingen zouden in geringe mate aan de overheidspolitiek te danken zijn. Bovendien zouden drie van de vier recessies incidentele oorzaken hebben gehad. De eerste en de laatste (door de staalstaking in 1959) lijken „voorradenrecessies” en de tweede recessie was een gevolg van de na-Koreaanse defensiebeperking.

De puriteinen en perfectionisten menen dat in feite wel anti-cyclische maatregelen (o.a. belastingverlaging) zijn genomen ondanks de pretentie van het Eisenhower-regime geheel te vertrouwen op het particuliere herstelvermogen. Zij vestigen de aandacht op de afnemende duur van de laatste drie „booms”, nl. resp. van 13,9 tot 6 kwartalen. De eerste en de laatste werden dan nog in belangrijke mate bepaald door de Koreaanse oorlog en de staalstaking. Verdere kritiek betreft de groeiende werkloosheid (van 3 pCt. in 1948/1949 tot de huidige stand van 7 pCt.), de prijsstijgingen (ook tijdens recessies) en de verslechterde betalingsbalans.

Voor de toekomst zien de perfectionisten de mogelijkheid van een snelle groei zonder inflatie door middel van een expansieve fiscale en monetaire politiek (nog weinig in toepassing). „The council of economic advisers” van de President heeft onlangs zeer optimistische voorspellingen gedaan (dit kan ook psychologische conjunctuurpolitiek zijn). De puriteinen stellen echter dat veel werkloosheid juist voorkomt in bedrijfstakken die met oververzadigde markten worden geconfronteerd. De perfectionistische politiek moet hierop afstuiten en tot prijsstijgingen in andere sectoren leiden.

Mc. Mahon, die bekend een gematigd perfectionist te zijn, deelt de puriteinse somberheid niet. De oververzadiging betreft voornamelijk duurzame consumptiegoederen. Doch deze goederen absorberen slechts 13,5 pCt. van de „consumer's dollar”. De auto-industrie legt op niet meer dan 2 pCt. van de beroepsbevolking beslag en vormt geen groeifactor meer. Er is reden aan te nemen dat t.o.v. particuliere en overheidsdiensten de behoeften nog lang niet zijn verzadigd. Mogelijk is het samengaan van inflatie, werkloosheid en weinig groei veroorzaakt door onvoldoende aanpassing aan de vraagverschuiving van duurzame goederen naar andere vormen van bestedingen.

¹⁾ „National Institute Economic Review”, juli 1961.

²⁾ C. W. Mc. Mahon: „What is happening to the American economy” in „Westminster Bank Review”, november 1961.

INHOUD

	Blz.		Blz.
Puriteinen, perfectionisten en panglossianen	1091	Boekbesprekingen:	
De Indonesische economie; plannen en feiten, door Mej. Drs. B. Zuydam	1092	Drs. J. W. Jager en J. van Dooijeweert: Rege- lingen bezitsvorming, bespr. door Drs. F. L. G. Slooff	1108
Reële lonen en arbeidsproductiviteit sedert 1947, door G. C. van Almelo	1096	Vennootschappen, Verenigingen en Stichtingen, bespr. door Mr. F. J. Brevet	1109
Het effect van Eindhoven, door Drs. R. Ruiters en Drs. J. Passenier	1100	Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman	1109
Commerciële televisie en het grondrecht van vrije meningsuiting, door Dr. P. Gros	1104		

COMMISSIE VAN REDACTIE: Ch. Glasz; L. M. Koyck; H. W. Lambers; J. Tinbergen; J. R. Zuidema.
Redacteur-Secretaris: A. de Wit. Adjunct Redacteur-Secretaris: M. Hart.
COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

De Indonesische economie staat dit jaar in het teken van het achtjarenplan voor economische en sociale ontwikkeling. Met dit plan hoopt men een keer te brengen in de economische neergang en ontredde- ring van de laatste jaren. Gestreefd wordt naar een jaar- lijke toename van het nationaal produkt per hoofd der bevolking met 1,6 pCt. gedurende de planperiode 1961-1968. Andere doelstellingen zijn opvoering van de rijstproduktie tot boven niveau van zelfvoorziening (dit jaar is de oogst hiervan mislukt en moet veel worden ingevoerd, o.a. uit de Verenigde Staten), en industrialisatie. Aan benodigde buitenlandse hulp- verlening wordt een bedrag van \$ 282 mln. begroot. Een Amerikaanse bron meldt dat een aantal projecten in het stadium van verwezenlijking is gekomen. De eco- nomische situatie is echter niet rooskleurig. De inflatie is nog niet beteugeld, het begrotingsdeficit voor 1961 bereikt een hoogterecord met rp. 16,65 mrd. en de deviezenreserve vermindert snel. De militaire uitgaven betreffen een bedrag van rp. 23,5 mrd., hetgeen 28 pCt. van de totale begrotingsuitgaven is. De oplossing van de kwestie Nieuw-Guinea zou dan ook een belangrijke bijdrage tot het herstel van het Indonesisch monetair evenwicht zijn.

De Indonesische economie

Plannen en feiten

Een achtjarenplan.

De Indonesische economie staat dit jaar in het teken van de start van het achtjarenplan voor economische en sociale ontwikkeling, dat volgens optimistische zegslieden in Djakarta een keer zal brengen in de economische neergang en ontredde- ring van de laatste jaren. Op dezelfde plaats waar in 1945 de onafhankelijkheid van Indonesië werd geproclameerd, in de Pegangsaan Timur te Djakarta, gaf president Soekarno op 1 januari jl. met een huwewel- slag het sein tot het begin van de uitvoering van het nation- ale ontwikkelingsplan dat voor de periode 1961-1968 is opgesteld. Het plan refereert niet alleen door de plaats waar het is gestart op symbolische wijze aan de vorming van de Indonesische Staat, maar ook in zijn opzet: het omvat 17 delen in 8 boeken met in totaal 1.945 para- grafen . . . . 17-8-1945 de datum van de onafhankelijk- heidsverklaring. Zo het door deze symboliek de bevolking niet zou aanspreken, dan toch waarschijnlijk wel door de eerste doelstelling: uitbreiding en verbetering van de voed- sel- en kledingvoorziening, aan welk streven de hoogste prioriteit zal worden verleend. Het plan is verder gericht op industrialisatie, verbetering van transportmogelijk- heden, vergroting van de werkgelegenheid en uitbreiding van de sociale voorzieningen, een en ander culminerend in een verhoging van het nationaal produkt per hoofd der bevolking met gemiddeld 1,6 pCt. per jaar gedurende de planperiode.

De doelstellingen zijn vervat in twee groepen ontwikke- lingsprojecten:

A-projecten, in totaal 335, die direct verband houden met het streven naar welvaartsverhoging voor de bevol- king;

B-projecten, in totaal 8, die bedoeld zijn om de middelen, i.c. deviezen, bijeen te krijgen nodig voor de financiering van de A-projecten. Onder deze tweede groep ressorteren de uitbreiding van de produktie van petroleum, hout, kopra, rubber, tin en aluminium, opvoering van de acti- viteit in de zeevisserij en bevordering van het toerisme.

Zoals reeds aangeduid staat bij de A-projecten de ver- betering van de voedsel- en kledingsituatie op de eerste

plaats. Het is de bedoeling dat tegen het einde van de planperiode voor de dan naar raming 112 mln. zielen tellende bevolking 115 kg rijst en 12 meter stof per hoofd per jaar beschikbaar zal zijn tegen op het ogenblik resp. 100 kg en 6 meter bij een bevolkingstal van 95 mln. De verhoging van het voorzieningspeil zal geheel door de lokale produktie moeten worden bewerkstelligd, aangezien tegelijkertijd zal worden gestreefd naar vermindering van de invoer van bedoelde goederen. Door verschillende maat- regelen, zoals uitbreiding van de irrigatie, betere zaad- selectie en ruimere toepassing van kunstmest hoopt de Regering de rijsttoestoot zo ver op te voeren dat in 1963 volledige zelfvoorziening zal zijn bereikt en tegen 1967 daarenboven nog 1,7 mln. ton rijst per jaar zal kunnen worden geëxporteerd. De laatste jaren werd gemiddeld per jaar 800.000 ton rijst ter waarde van \$ 100 mln. ingevoerd. In dit verband mag niet onvermeld blijven dat voor het lopende jaar niets te verwachten is op het gebied van verhoging van de rijstproduktie, aangezien door over- stromingen, grote droogte en andere ongunstige weers- omstandigheden in verschillende delen van het land de oogst is mislukt, waardoor een ernstig tekort aan rijst is ontstaan en grote hoeveelheden extra in het buitenland, o.a. in de Verenigde Staten, worden gekocht.

Bij de ontwikkeling van de industrie zal naast de ver- hoging van de textielproduktie speciale aandacht worden besteed aan oprichting en uitbreiding van chemische — in het bijzonder petrochemische — bedrijven en tevens de zware industrie als basis voor verdere industrialisatie worden beklemtuond. Ook voor de mijnbouw (o.a. steen- kool en bauxiet), aardoliewinning en de agrarische grond- stoffensector (de belangrijke exportgoederen rubber en kopra voorop) zijn aanzienlijke produktieverhogingen voorzien. Gehoopt wordt dat een deel van deze grotere opbrengsten door de lokale industrie zal kunnen worden verwerkt en als halffabrikaten of eindprodukten aan het exportpakket zal kunnen worden toegevoegd.

Ter verbetering van de verkeersverbindingen zal de sloopstonnage voor het interinsulaire verkeer en voor de grote vaart worden verhoogd en het wegennet, vooral ook in de buitengewesten, worden uitgebreid. Voorts zullen

nieuwe voorzieningen worden getroffen op het gebied van posteries en telecommunicatie. De maatregelen inzake volksgezondheid en onderwijs omvatten o.a. oprichting van poliklinieken en scholen. Wat de werkgelegenheid betreft wordt verwacht dat de toenemende activiteit in landbouw en industrie gedurende de planperiode in totaal 1,5 mln. nieuwe arbeidsplaatsen zal doen ontstaan.

Financiering.

Met de verwezenlijking van het plan zal naar raming rp. 240 mrd. (ruim \$ 5,3 mrd.) zijn gemoeid, waarvan ongeveer de helft in deviezen beschikbaar zal moeten komen. De bovenvermelde B-projecten zullen door hun exportopbrengsten naar schatting bijna \$ 2,4 mrd. aan buitenlandse valuta in de planperiode bijeenbrengen; voor het verder dan nog benodigde deviezenbedrag ad \$ 282 mln. wordt gehoopt op buitenlandse hulpverlening. Het is echter lang niet zeker dat de export uit de B-projecten aan de verwachtingen zal beantwoorden, zodat het beroep op buitenlandse hulp mogelijk veel groter zal moeten zijn.

De roepiah-financieringsmiddelen ad totaal rp. 120 mrd. (\$ 2,66 mrd.) zullen uit de volgende bronnen worden geput: het fonds gevormd door de geldsanering van augustus 1959: rp. 10 mrd.; winst van genationaliseerde bedrijven: rp. 32 mrd.; spaargelden: rp. 8 mrd.; verkoop van schatkistpapier: rp. 8 mrd. en verkoop van kapitaalgoederen en consumptiegoederen tot resp. rp. 16 mrd. en 46 mrd. De supervisie van de planfinanciering berust bij de verleden jaar opgerichte Indonesian Development Bank.

Kritiek en waardering.

Omtrent de mogelijkheden tot verwezenlijking van het plan zijn de meningen verdeeld. In buitenlandse commentaren wordt erop gewezen, dat er verschillende factoren zijn die de uitvoering van het plan belemmeren. Als belangrijkste worden genoemd: de slechte financieel-economische omstandigheden waaronder het is gestart, het grote tekort aan ondernemers met ervaring, leidinggevend personeel en aan geschoolde arbeidskrachten, alsmede de onzekerheid ten aanzien van het verkrijgen van het benodigde buitenlands kapitaal. Op deze bezwaren zal in het onderstaande worden teruggekomen.

Anderzijds zijn er ook positieve beoordelingen van internationale experts te beluisteren, waarbij o.a. gewag wordt gemaakt van de natuurlijke rijkdom van het land en de recente beëindiging van de binnenlandse onlusten als eerste winstpunt van het plan wordt aangemerkt. Door het feit dat verschillende ontwikkelingsprojecten betrekking hebben op de buitengewesten, werd namelijk de rebellen voor zoveel het hun economische grieven betrof, de wind uit de zeilen genomen.

In Indonesië zelf wordt het optimisme van de planautoriteiten ook niet allerwegen gedeeld. Dit blijkt o.a. uit de commentaren op de begroting 1961, die mede onder invloed van de planuitgaven, waarvoor rp. 30 mrd. is opgevoerd, sluit met een ongekend hoog deficit van rp. 16,65 mrd. Het inflationaire effect van dit begrotingstekort wordt ten dele opgevangen door toenemende import, doch dit gaat ten nadele van de deviezenreserve. Met betrekking tot deze ontwikkeling werd reeds in het begin van dit jaar in financiële kringen de vrees geuit dat een en ander zou leiden tot nieuwe monetaire spanningen, die de uitvoering van het plan in het, onzekere kunnen brengen. Gegevens over de financieel-economische ontwikkeling in de eerste

helft van dit jaar wijzen erop dat deze vrees niet ongegrond was. Een zekere mate van terughoudendheid ten aanzien van de mogelijkheden tot verwezenlijking van het plan in zijn volle omvang toonde ook het Volkscongres, dat bij de behandeling van het ontwerpplan kritiek uitoefende op de ambitieuze streefcijfers en de voorgestelde financiering.

Buitenlandse hulpverlening.

Inmiddels zijn door de Indonesische Regering de laatste tijd in verschillende landen besprekingen gevoerd over financiële en technische hulpverlening voor de uitvoering van de planprojecten. Tot de meest recente behoren de onderhandelingen van de Minister voor Economische Ontwikkeling, Saleh, met het Amerikaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken over voortzetting en uitbreiding van de Amerikaanse hulpverlening. Enige van de in het achtjarenplan voorziene projecten zullen worden gefinancierd uit reeds in voorgaande jaren door de Verenigde Staten toegezegde kredieten. Gedurende de jaren 1945 tot begin 1961 bedroeg de Amerikaanse hulp aan Indonesië in totaal \$ 663 mln., zijnde \$ 295,5 mln. aan leningen, \$ 203,1 mln. aan schenkingen en \$ 164,3 mln. aan leveranties van landbouwoverschotten onder Public Law 480. Of het overleg van Minister Saleh resultaat heeft gehad, zal eerst later blijken. Volgens zijn mededelingen mogen Indonesische Ministers bij besprekingen in het buitenland niet zelfstandig overeenkomsten afsluiten. Desbetreffende beslissingen worden bij nader overleg te Djakarta genomen.

Tijdens zijn verblijf in de Verenigde Staten heeft Minister Saleh tevens contact gezocht met de Wereldbank. Zoals bekend heeft de president van de Wereldbank echter doen weten dat deze instelling geen kredieten meer aan Indonesië zal verstrekken zolang de vereffening van de Indonesische schuld aan Nederland niet is geregeld.

Minister Saleh maakte zijn reis naar de Verenigde Staten via Londen, waar hij pleitte voor uitbreiding van de handelsbetrekkingen tussen Groot-Brittannië en Indonesië en de Britse deelneming in planprojecten aan de orde stelde. Hij wees er bij die gelegenheid op dat de Indonesische Regering leningen op lange termijn zoekt, waarvan de aflossing zal kunnen plaatsvinden uit de opbrengst van het project waarvoor de kredieten zijn bestemd. Gedacht wordt voornamelijk aan leningen op regeeringsniveau, aangezien directe buitenlandse particuliere investeringen in Indonesië onder het huidige bestel niet mogelijk zijn en buitenlandse deelneming in Indonesische bedrijven slechts in uitzonderingsgevallen met persoonlijke goedkeuring van president Soekarno wordt toegelaten. Niettemin verklaarde Minister Saleh dat hij verzekerd is van contracten met Britse firma's, die Indonesië bij de uitvoering van het achtjarenplan zullen steunen. Deze uitspraak lijkt enigermate optimistisch indien men de berichten in de Britse pers leest over de zorgen betreffende de dreigende beperking van de exploitatierechten van Britse cultuurondernemingen in Indonesië. Ook het streven naar vergroting van de staatsinvloed in de in Indonesië gevestigde buitenlandse oliemaatschappijen (Royal Dutch Shell, Standard Vacuum en Caltex) lijkt er in het algemeen niet toe bij te dragen het investeringsklimaat voor buitenlands particulier kapitaal aantrekkelijk te maken.

Reeds eerder in het jaar werden door de Indonesische Regering met de Duitse Bondsrepubliek overeenkomsten inzake technische en financiële hulp ten behoeve van het

achtjarenplan afgesloten. Het betreft hierbij projecten voor bosbouw, tinverwerking, technisch onderwijs en tandheelkundige voorzieningen. Over verdere Duitse hulp wordt dezer dagen onderhandeld. Ook de *Japanse* Regering heeft samenwerking voor het ontwikkelingsplan toegezegd als aanvulling op de enige jaren geleden getroffen regeling van de herstelbetalingen. De Japanse belangstelling gaat in het bijzonder uit naar projecten ter verhoging van de grondstoffenproductie in Indonesië.

Ter gedachtenbepaling omtrent de omvang van de *Westelijke hulpverlening* in de afgelopen jaren zij vermeld, dat volgens een recente raming de niet-communistische landen, met inbegrip van kredieten van internationale organisaties, sinds 1945 tot begin 1961 in totaal bijna \$ 1.540 mln. voor economische hulpverlening aan Indonesië hebben beschikbaar gesteld. Van de zijde van het *Sowjetblok* begon de desbetreffende hulp in 1956 toen bij een bezoek van president Soekarno aan Moskou een Russisch krediet ter waarde van \$ 100 mln. werd aangeboden. Sindsdien zijn met verschillende landen van het Sowjetblok kredietovereenkomsten afgesloten. Van 1956 tot medio 1961 bedroeg de toegezegde Russische hulp in totaal \$ 400 mln., welk bedrag door de overige communistische landen met ongeveer \$ 116 mln. werd aangevuld.

Voor de uitvoering van de nieuwe planprojecten werd eind februari jl. met de Sowjet-Unie een contract gesloten inzake samenwerking bij de oprichting van fabrieken voor aluminiumprodukten, ijzer en staal, gecalcineerde soda en superfosfaat en de bouw van hydro-elektrische centrales en twee kernreactoren. Voorts werd door andere communistische landen in de laatste maanden de volgende hulp voor planprojecten toegezegd: de Chinese Volksrepubliek \$ 20 mln. voor de bouw van textielfabrieken, Hongarije \$ 28 mln. o.a. voor de oprichting van een gloeilampenfabriek, Polen bijna \$ 30 mln. voor verschillende industriële projecten, de Duitse Democratische Republiek technisch-wetenschappelijke bijstand en Tsjecho-slowakije technische hulp en materiaalleveranties voor de bouw van een rubberbanden- en een cementfabriek en voor elektrificatiedoeleinden. Tenslotte kan worden vermeld dat Zuidslavië een krediet van \$ 15 mln. zal verlenen ten behoeve van het plan.

Vakopleidingen.

In verschillende van de bovenaangeduide verdragen wordt naast financiële en technische hulp ook aandacht geschonken aan de personeelsvoorziening van de nieuwe bedrijven in Indonesië. Zoals reeds werd opgemerkt, vormt het grote tekort aan ervaren ondernemers, leidinggevend personeel en geschoolde arbeidskrachten een belemmering voor de verwezenlijking van het achtjarenplan. Om hierin verbetering te brengen worden door de hulpverlenende landen technici, adviseurs voor bedrijfsorganisatie en vakbekwame arbeiders beschikbaar gesteld om te assisteren bij de uitvoering van de ontwikkelingsprojecten. Tevens worden in de betrokken landen aan Indonesische arbeidskrachten scholingsmogelijkheden geboden.

De Indonesische Regering heeft medegedeeld dat ook in Indonesië op korte termijn vakopleidingen voor verschillende richtingen zullen worden georganiseerd, waardoor men hoopt binnen twee jaar enige honderden vakbekwame arbeiders extra beschikbaar te krijgen. Voorts wordt overwogen een hogere technische opleiding aan een der universiteiten in te stellen en een beroep te doen op in het buitenland studerende Indonesiërs.

Projecten in uitvoering.

Wat is er nu van al de plannen reeds in uitvoering? Een antwoord op deze vraag geeft een recent rapport van de Amerikaanse Ambassade te Djakarta, waarin wordt gemeld dat gedurende de eerste maanden van dit jaar goede voortgang werd gemaakt met de uitvoering van projecten waarmede reeds vóór de officiële start van het achtjarenplan was begonnen. Deze betreffen voornamelijk elektriciteits- en havenwerken. Voorts zijn voor het eerste planjaar een aantal prioriteitsprojecten aangewezen, welke volgens mededelingen van het Indonesische Ministerie van Basisindustrieën en Mijnbouw thans nagenoeg in het stadium van verwezenlijking zijn gekomen. Terzake worden de volgende bouwprojecten genoemd met tussen haakjes de hulpverlenende landen of instanties: ureameestoffenfabriek te Palembang (U.S. Export-Import Bank), rayonfabriek te Palembang (consortium met Amerikaans, Westduits, Japans, Italiaans en Brits kapitaal), hoogovenbedrijf in Zuid-Sumatra (West-Duitsland), staalfabriek in West-Java (Sowjet-Unie), superfosfaatfabriek te Tjilatjap (Sowjet-Unie), cementfabriek te Makassar (Tsjecho-slowakije), vlakglasfabriek te Djakarta (Sowjet-Unie), uitbreiding van de reeds bestaande Gresik cementfabrieken te Soerabaja (Verenigde Staten), carbon-blackfabriek in Noord-Sumatra, kunstmeststoffenfabriek te Soerabaja en papierfabrieken in drie nog nader aan te wijzen plaatsen.

Tevens is een lijst gepubliceerd van 14 projecten die ook op het eerste plan van uitvoering staan, doch waarvan de financiering voor zover het de roepiahuitgaven betreft aan de particuliere sector wordt overgelaten, terwijl de terzake benodigde deviezen van overheidswege zullen worden beschikbaar gesteld. De lijst vermeldt de oprichting van vier batterijenfabrieken, vier fabrieken voor auto-onderdelen, drie betonijzerfabrieken en bedrijven voor de fabricage van bladtin, blik en waterbuizen.

Tot de planactiviteiten van dit jaar kunnen voorts worden gerekend de maatregelen ter bevordering van het toerisme en de bouw van een stadioncomplex voor de Aziatische Spelen te Djakarta. In het belang van het vreemdelingenverkeer zijn kortgeleden de visa- en registratievoorschriften vereenvoudigd en is een speciale toeristenkoers van rp. 90 per \$ (officiële koers rp. 45 per \$) vastgesteld. Bij de motivering van de maatregelen wees de Regering erop, dat toerisme niet alleen van belang is als deviezeninbrenger, doch tevens een middel is „to let the world know about Indonesia's national identity and charms”. De verwachtingen voor het toeristenbezoek in 1962 zijn hoog gespannen, zulks in verband met de te Djakarta te houden Aziatische Spelen, voor welk doel de Regering ondanks de deplorabele toestand van de Schatkist en de voortschrijdende inflatie in totaal een bedrag van rp. 6 mrd. heeft uitgetrokken. Het betreft hier een van de meest spectaculaire planprojecten voor de bevolking. Vele duizenden arbeiders zien op weg naar hun dagelijks werk, aan de hoofdweg tussen Djakarta en de voorstad Kebajoran, het mammoetcomplex verrijzen met als middelpunt een stadion met 100.000 zitplaatsen, dat met Russische hulp wordt gebouwd.

Economische situatie niet rooskleurig.

Ondanks dit uitzicht op „brood (i.c. rijst) en spelen” zijn de levensomstandigheden voor de bevolking nog geenszins rooskleurig, zoals kan worden opgemaakt uit berichten over voortdurend stijgende prijzen en rantsoenering van verschillende consumptiegoederen. Aangezien de offi-

ciële directe nieuwsvoorziening uit Indonesië voor ons land na het verbreken van de diplomatieke betrekkingen door de Indonesische Regering geheel tot stilstand is gekomen, kan slechts aan de hand van rapporten van buitenlandse waarnemers ter plaatse (o.a. van de Amerikaanse Ambassade te Djakarta, gepubliceerd in „Foreign Commerce Weekly”, en verslagen van correspondenten van „The Financial Times” en van het in Hongkong verschijnende weekblad „Far Eastern Economic Review”) een indruk worden verkregen van de financieel-economische omstandigheden waaronder het plan is gestart. Uit de desbetreffende berichten valt af te leiden dat ondanks de devaluatie van augustus 1959 en de daarna afgekondigde prijscontrolemaatregelen en hamsterverboden, de inflatie niet tot stilstand is gebracht. Afgezien van enkele maanden van betrekkelijke prijsstabiliteit in de tweede helft van 1960 zijn de prijzen van consumptiegoederen voortdurend gestegen, zoals blijkt uit onderstaand overzicht.

TABEL 1.

Prijnsindex consumptiegoederen te Djakarta
(jaar eindigende 28 februari 1958 = 100)

	Voedsel (63,4 pCt.)	Huis- huur (10,8 pCt.)	Kle- ding (8,5 pCt.)	Di- versen (17,3 pCt.)	Totaal (100 pCt.)
1958 maart	157,0	104,4	116,1	116,5	140,9
juni	121,7	102,7	130,7	122,0	120,5
september	147,3	106,1	136,9	126,8	138,4
december	151,8	106,9	186,6	130,0	146,2
1959 maart	169,2	123,0	215,1	142,6	162,2
juni	162,3	125,2	255,7	148,5	163,5
september	166,8	132,4	271,9	163,6	171,5
december	165,4	125,4	365,8	161,7	177,5
1960 maart	187,5	142,5	514,3	163,3	206,3
juni	211,9	147,3	638,5	185,2	236,6
september	206,2	151,0	666,7	205,8	239,4
december	203,8	151,8	573,2	207,5	230,3
1961 maart	243,9	153,8	504,1	222,9	252,7

Een en ander behoeft geen verbazing te wekken indien wordt vermeld, dat de geldcirculatie steeg van rp. 18,91 mrd. eind 1957 tot rp. 32,38 mrd. in juni 1959, na de eerdergenoemde devaluatie terugviel tot rp. 24,75 mrd. in september 1959, doch sindsdien van maand tot maand steeg tot rp. 47,84 mrd. ultimo 1960 en rp. 48,11 mrd. in april jl. De laatste maanden heeft de Bank Indonesia terzake geen cijfers meer gepubliceerd, doch niet-officiële berichten uit Djakarta melden dat de geldcirculatie in augustus jl. ongeveer het niveau van rp. 60 mrd. zou zijn genaderd.

Ook de voorschotten van de Bank Indonesia aan de Regering gaven een opgaande lijn te zien. Deze voorschotten die eind 1957-rp. 15,27 mrd. beliepen, waren vlak voor de devaluatie van augustus 1959 opgelopen tot rp. 30,9 mrd. Na de devaluatie was het bedrag der voorschotten verminderd tot rp. 23,55 mrd., maar in de volgende maanden nam het bedrag weer geleidelijk toe tot rp. 28,58 mrd. ultimo 1960. Daarna zijn door de Bank Indonesia geen gegevens meer verstrekt.

Dalende deviezenreserve.

In de tweede helft van 1960 en in het begin van het lopende jaar leek het of de inflatie enigermate was beugeld. De toeneming van de geldcirculatie werd minder, het goederenaanbod nam toe als gevolg van ruimere importen onder het in augustus 1960 afgekondigde vrije lijststelsel, waarbij goederen kunnen worden ingevoerd tegen een koers van rp. 200 per \$ en door produktiestijgingen in enkele sectoren van de consumptiegoederenindustrie. Op het prijzenfront werd een zekere mate van stabiliteit bereikt. Een schaduwzijde van deze ontwikkeling was dat

onder invloed van de invoerfoeremening — ter illustratie zij vermeld dat in het eerste kwartaal 1961 een na 1956 niet meer bereikt record importcijfer werd geboekt van \$ 200 mln. tegen \$ 121 mln. in de overeenkomstige periode van 1960 — de deviezenreserve snel verminderde. De verslechtering van de deviezenpositie werd nog versterkt door de daling van de export, alsmede door de in verband met het gebrek aan eigen scheepsruimte stijgende deviezenuitgaven voor transport over zee en door de toenemende kosten van rente en afbetaling op buitenlandse leningen.

Uit mededelingen van buitenlandse waarnemers in Djakarta — over de deviezenreserve publiceert de Bank Indonesia sinds het begin van dit jaar eveneens gegevens meer — blijkt, dat de deviezenreserve, die met steun van de ook na de afkondiging van de vrije lijst-invoer toch nog stringente invoerbepijking in 1960 was gestegen van \$ 250 mln. aan het begin van het jaar tot \$ 332 mln. eind december jl., sindsdien snel verminderde. In de eerste week van juni jl. was de stand iets minder dan \$ 200 mln., een niveau dat de Regering deed besluiten een beroep te doen op het I.M.F. voor een directe trekking ter waarde van \$ 41,5 mln., welk bedrag zo nodig in de komende maanden kan worden verhoogd tot \$ 83 mln. Bovendien werden opnieuw straffe invoerbepijkingen afgekondigd, waarbij o.a. de vrije lijst-import drastisch werd ingekrompen. Verwacht wordt dat deze maatregelen eerst tegen het einde van het jaar effect zullen sorteren, zodat mede onder invloed van de dalende exportcijfers de handelsbalans 1961 waarschijnlijk belangrijk minder gunstig zal zijn dan die over 1960, toen nog een surplus van rp. 3,2 mrd. werd bereikt (excl. petroleumtransacties).

De ontwikkeling van de buitenlandse handel gaf de laatste jaren het volgende beeld te zien (in miljarden roepiah).

TABEL 2.

	Export Import Saldo (incl. petroleum)			Export Import Saldo (excl. petroleum)		
	Export	Import	Saldo	Export	Import	Saldo
1958 ..	9,0	6,2	+ 2,8	5,2	5,5	- 0,3
1959 ..	10,6	5,5	+ 5,1	7,4	5,0	+ 2,4
1960 ..	37,8	25,8	+ 12,0	27,9	24,7	+ 3,2

N.B. 1958 en 1959 koers rp. 11,40 = \$ 1
1960 koers rp. 45 = \$ 1.

Exportbevordering.

Met betrekking tot deze cijfers wordt in perscommentaren opgemerkt dat de oorzaken van de exportvermindering gedurende het afgelopen jaar — omgerekend tegen de oude koers een daling van rp. 1,1 mrd. (incl. petroleum) of rp. 0,4 mrd. (excl. petroleum) t.o.v. 1959 — is te wijten aan verschillende factoren, waarvan als belangrijkste worden genoemd: de lagere internationale marktnoteringen voor petroleum en rubber, welke produkten in het afgelopen jaar resp. 26 pCt. en 46 pCt. van het Indonesische exportpakket vertegenwoordigden; het dalende aanbod van sommige plantage-exportprodukten, waaronder rubber, als gevolg van lagere opbrengsten op de plantages; de geringere kwaliteit van verschillende produkten; het gemis aan ervaring van vele Indonesische „newcomers” in het exportbedrijf en de maatregelen inzake uitsluiting van de Chinese handelaars als schakel tussen producent en exporteur.

De Regering heeft deze tekortkomingen onderkent en de Minister van Handel opdracht gegeven exportbevorderende maatregelen te treffen. Gedacht wordt aan verhoging van de concurrentiekracht van het Indonesische pro-

In de na-oorlogse jaren wordt steeds een nadrukkelijk verband gelegd tussen de loonsverhogingen en de toename van de produktie per werknemer. Hierin vindt schrijver aanleiding het beloop van de lonen sinds 1947 te confronteren met dat van de arbeidsproduktiviteit. Schrijver onderscheidt drie fasen met als basisjaren 1947, 1954 en 1958. De ontwikkeling sinds 1947 toont aan dat de reële lonen de produktie per werknemer in zeer bescheiden mate volgen. Dit geldt vooral voor de industrie. In de fase 1947-1954 werden de lonen stevig in de hand gehouden ten behoeve van wederopbouw en betalingsbalans. In de fase 1954-1958 wordt wel gelijke tred gehouden met de stijging van de arbeidsproduktiviteit. Sedert 1958 zijn de reële lonen echter weer achtergebleven. De oorzaken hiervan zijn het uitblijven van aan de produktie per werknemer gecorreleerde loonronden (zoals in de fase 1954-1958 wel geschiedde) en de vertraagde uitwerking van nieuwe richtlijnen. Een grotere stijging van de reële regelingslonen in 1962 t.o.v. 1961 is te verwachten. Dit is een verantwoorde inloop en een gevolg van „langlopende” c.a.o.’s.

Reële lonen en arbeidsproduktiviteit sedert 1947

In de na-oorlogse jaren wordt steeds een nadrukkelijk verband gelegd tussen loonsverhogingen en de toename van de produktie per werknemer. Er worden dan cijfers genoemd en prognoses gemaakt. Sedert 1959 worden er bij voorstellen tot wijziging van een c.a.o. ingewikkelde berekeningen gemaakt om de trendmatige ontwikkeling van de produktie per werknemer per bedrijf of bedrijfstak in procenten vast te stellen teneinde met behulp hiervan de toegestane loonkostenverhogingen te bepalen. In dit verband is het nu interessant eens na te gaan wat sedert 1947 het resultaat van deze koppeling van de loonsverhogingen aan de arbeidsproduktiviteit is geweest.

Gebruikmakend van gegevens ontleend aan publikaties van het Centraal Bureau voor de Statistiek hebben wij

daartoe enige reeksen van indexcijfers opgesteld met als basisjaar 1947 = 100 (uitgezonderd de produktie in bedrijven: 1949 = 100). In de eerste plaats kwamen daarvoor in aanmerking de verdiende lonen¹⁾ en de regelingslonen²⁾. Beide reeksen zijn gecorrigeerd voor de wijzigingen in de kosten van levensonderhoud. Daarnaast de produktie per

¹⁾ Verdiende bruto-uurlonen van meerderjarige manlijke arbeiders in alle belangrijke takken van nijverheid (produktie-arbeiders en aanverwante groepen). Ontleend aan de C.B.S.-publikaties: „Statistiek der lonen in de nijverheid”.

²⁾ Bruto-uurlonen volgens regelingen van meerderjarige manlijke arbeiders in A: industrie en B: industrie, landbouw en transport.

(vervolg van blz. 1095)

dukt door prijs- en kwaliteitscontrole. Tevens zal aan exporteurs voorlichting worden gegeven over de afwikkeling van de exportprocedure en zal wijziging worden gebracht in het exportbonussysteem.

Indien echter deze exportbevorderende maatregelen zouden leiden tot een betalingsbalansoverschot en toeneming van de deviezenreserve alvorens op de binnenlandse markt orde op zaken is gesteld door verruiming van het goederenaanbod en effectieve prijsbeheersing, dan is het te verwachten dat de inflatiespiraal verder omhoog zal schieten. Want aan de inflationaire werking van een betalingsbalanssurplus gecombineerd met „deficitspending” in een omvang zoals thans in Indonesië plaatsvindt, valt onder die omstandigheden niet te twijfelen.

Begroting: motor van de inflatie.

In het algemeen kan worden gesteld dat het steeds stijgende uitgavenpeil van de staatsbegroting, het grote aandeel van de defensie-uitgaven daarin en de aanzienlijke begrotingstekorten tezamen de belangrijkste drijfkracht voor de inflatie vormen. De begroting 1961 sluit met een tekort van rp. 16,65 mrd., voortvloeiende uit een uitgaventotaal van rp. 82,65 mrd. en een inkomstenbedrag van

rp. 66 mrd. Deze begrotingscijfers zijn de hoogste ooit in Indonesië genoteerd. Het uitgaventotaal is 80 pCt. hoger dan dat van de begroting 1960 en bijna het dubbele van de realisatie van het budget 1959.

Na de planuitgaven, waarvoor zoals reeds werd vermeld rp. 30 mrd. is uitgetrokken, vormt het voor militaire voorzieningen opgevoerde bedrag de hoogste post met rp. 23,5 mrd. of ruim 28 pCt. van de totale begrotingsuitgaven. In voorgaande jaren werd deze post gemotiveerd met de noodzaak tot bestrijding van de rebellenactiviteiten, doch nu de rebellie geleidelijk is verminderd en met de overgave van kolonel Ventje Soemoeal eind oktober jl. zo goed als geëindigd wordt beschouwd, is het voornamelijk de claim op West-Irian die de sombere achtergrond vormt voor de defensie-uitgaven. De recente verklaring van de Minister van Buitenlandse Zaken, Soebandrio, in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties laat in deze geen twijfel. In dit licht bezien lijkt de conclusie gewettigd dat oplossing van de kwestie Nieuw-Guinea — afgezien van de politieke aspecten — voor Indonesië een belangrijke bijdrage zou vormen tot herstel van het monetair evenwicht.

's-Gravenhage.

Drs. B. ZUYDAM.

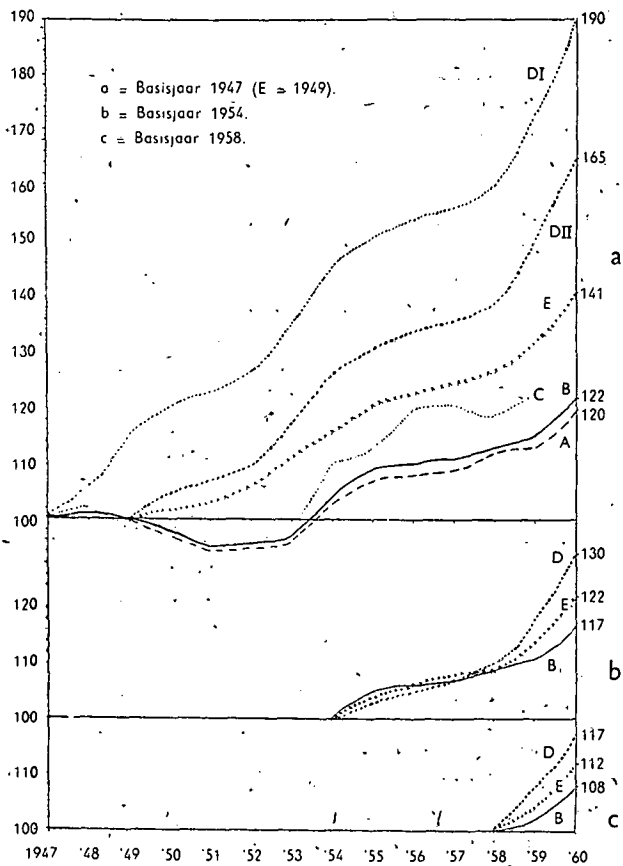
werknemer³⁾. Tenslotte werd voor elk der reeksen de toename (of afname) in procenten ten opzichte van het voorafgaande jaar vastgesteld. Dit leidde tot de volgende opstelling:

jaar	reële regelingslonen		reële verdiende lonen	productie per werknemer		in pCt. t.o.v. voorgaande jaren					
	industrie	industrie, landbouw, transport		industrie	bedrijven	A	B	C	D	E	
1947	100	100	100	100	n.a.						
1948	101	101	102	106	n.a.	+1	+1	+2	6		
1949	100	100	98	115	100	-1	-1	-4	8,5		
1950	97	98	99	121	102	-3	-2	+1	5,2	1,9	
1951	94	95	95	123	103	-3	-3	-4	2	1,4	
1952	95	96	96	127	106	1	1	+1	3	2,2	
1953	96	97	99	136	112	1	1	+3	7	5,8	
1954	103	104	110	146	116	7	7	+11	7,4	3,9	
1955	107	109	113	151	121	4	5	+3	3,4	3,9	
1956	108	110	120	154	123	1	1	+6	2	2,1	
1957	109	111	121	156	125	1	1	+1	1,3	1,6	
1958	112	113	119	160	127	3	2	-2	3	1,6	
1959	113	115	123	173	132	1	2	+3	8	3,8	
1960	120	122	190	141	141	6	6		9,8	6,7	

Opmerking: 1947 = 100, uitgezonderd kolom E: 1949 = 100.

Figuur 1

De ontwikkeling van de productie per werknemer in vergelijking tot de ontwikkeling der reële lonen met verschillende basisjaren.

A = Reële lonen (vlg. reguleringen in industrie).
 B = Reële lonen (vlg. reguleringen in industrie, landbouw en transport).
 C = Reële lonen (vlg. verdiende lonen in belangrijke takken van nijverheid).
 D = Productie per werknemer in de industrie (D1: 1947 = 100; D2: 1949 = 100).
 E = Productie per werknemer in bedrijven

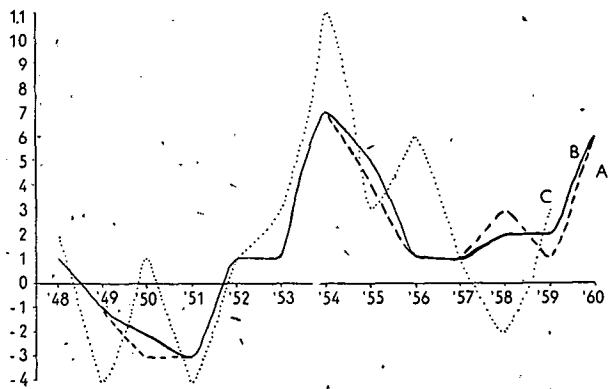
Naar aanleiding van deze tabel valt in de eerste plaats op te merken, dat de reële lonen voor nijverheid, transport en landbouw samen hoegenaamd niet afwijken van de reële lonen voor de industrie alleen (kolommen A en B). In de tweede plaats blijkt zonder meer, dat de kolommen A, B, C, D en E onderling aanzienlijk afwijken. Wanneer wij bijv. naar het jaar 1959 kijken, dan zien wij dat de reële lonen resp. 113 (A), 115 (B) en 123 (C) belopen, terwijl de productie per werknemer 173 (D) en 132 (E) is. Ook tussen de verdiende lonen en de regelingslonen bestaan grote verschillen. Bijv. in 1958: de regelingslonen nemen hier toe met 3 en 2 pCt. (F, G) en de verdiende lonen gaan omlaag met 2 pCt. (H).

Teneinde nu meer inzicht te verkrijgen in het beloop der reeksen zelf alsook in hun onderling verband, hebben wij het beloop der bovenstaande getallen in de tijd grafisch weergegeven, hetgeen tot de resultaten weergegeven in figuur 1 leidde.

Figuur 1a — de absolute ontwikkeling in de loop der jaren — toont aan, dat elk der reeksen een betrekkelijk geleidelijk beloop heeft, waarbij de krommen van de productie per werknemer aanzienlijk sterker stijgen dan de looncurven. Onze eerste conclusie kan dus zijn, dat de reële lonen de productie per werknemer in zeer bescheiden mate volgen; met name geldt dit voor de industrie. In de eerste jaren kan geconstateerd worden, dat de reële lonen zelfs daalden waar de productie per werknemer toenam.

Figuur 2.

Procentuele toename van de reële lonen t.o.v. het voorafgaande jaar.

A = Reële regelingslonen in de industrie.
 B = Reële regelingslonen in industrie, landbouw en transport.
 C = Vlg. verdiende lonen.

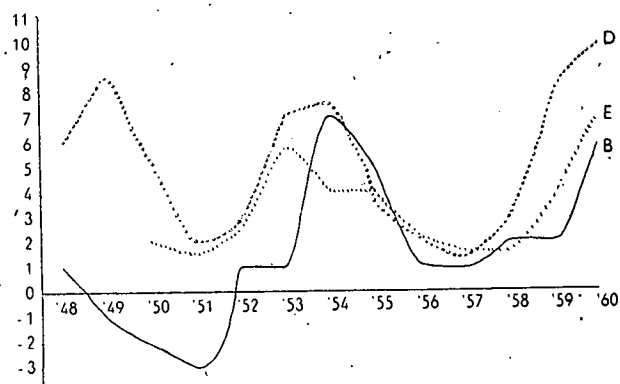
Figuur 2 laat ons de verschillende loongrootheden zien en wel in procenten ten opzichte van het voorafgaande jaar. Ook hier blijkt weer, dat de lonen in industrie en bedrijven weinig van elkaar afwijken. Voor de overzichtelijkheid worden de reële lonen in de industrie daarom in figuur 3 achterwege gelaten. Verder blijkt, dat de curve van de verdiende lonen om de curven van de regelingslonen heen slingert als om een gemiddelde; als vergelijkings-

³⁾ Productie per werknemer A: in de industrie en B: in bedrijven (per niet-zelfstandige werknemer). Voor deze laatste reeks waren eerst vanaf 1949 gegevens beschikbaar. (Ontleend aan de C.B.S.-publicaties: „Nationale Rekeningen” en „Sociale Maandstatistiek”; het cijfer voor 1960 bevat een ramings-element).

materiaal zijn de regelingslonen dus als meer representatief te beschouwen. Ook deze curve zal in figuur 3 achterwege blijven. De oorzaak van deze slingerende beweging kan gezocht worden in het feit, dat deze veel conjunctuurgevoeliger zijn. Wordt er iets meer geproduceerd, dan lopen zij onmiddellijk op om bij een afnemende der bedrijvigheid bijgevolg ook sterker te dalen. Als voornaamste oorzaken kunnen hiervoor worden aangewezen de extra gewerkte uren alsmede de conjunctuurgevoelige premies, zoals prestatiebeloning, koffietoetslag, kledinggeld enz.

Figuur 3.

Procentuele toename van de produktie per werknemer en van de reële lonen t.o.v. het voorafgaande jaar.

B = Reële regelingslonen in industrie, landbouw en transport.
 D = Produktie per werknemer in de industrie.
 E = Produktie per werknemer in bedrijven.

Figuur 3 toont ons de procentuele verhoging ten opzichte van het voorgaande jaar van de reële regelingslonen in bedrijven in vergelijking met de produktie per werknemer in bedrijven en industrie. Wat ons onmiddellijk treft is de golfbeweging die hieruit naar voren komt. Het sterkst komt deze tot uiting bij de produktie per werknemer in de industrie, maar ook bij de beide andere curven komt deze tendens duidelijk naar voren. Ook constateren wij dat de verschillende golfbewegingen ongeveer in dezelfde jaren hun hoogte- en dieptepunt hebben. Wanneer wij ons realiseren — hetgeen ook reeds in de aanhef van dit artikel is vermeld — dat de procentuele loonsverhogingen gerelateerd worden aan de verhoging van de produktie per werknemer, dan zal ons dit niet verbazen. Hoogstens zullen wij ons afvragen waarom, uitgaande van dit gegeven, de golven dan niet beter op elkaar aansluiten. Immers, tot 1952 ligt de loongolf aanzienlijk lager dan de produktiegolf. Bovendien ligt de loongolf in de opgaande fase aanmerkelijk rechts van de produktiegolf. Dit geldt niet name voor de fase 1952-1954, maar toch ook voor de periode na 1958.

Om de vraag naar de oorzaak van deze „time-lag” te kunnen beantwoorden, moeten wij echter de gegevens, die ten grondslag liggen aan het gebruikte cijfermateriaal — met name de kosten van levensonderhoud — nader onderzoeken en ook de economische en politieke constellaties, die uiteraard een belangrijke factor vormen, in onze overwegingen betrekken. Wij hebben gemeend, dat deze analyse het best tot haar recht zou komen, wanneer wij de verschillende relevante perioden van figuur 1a isoleren en het beginjaar van elk van deze perioden voor elk der reeksen gelijk aan 100 stellen, zodat historisch gegroeide

discrepanties het inzicht niet vertroebelen. De verschillende fasen zijn dan:

Fase I: tot 1954; de periode van de opbouw;

Fase II: van 1954 tot 1958; de welvaartsperiode onder de geleide loonpolitiek;

Fase III: sedert 1958; de periode van de gedifferentieerde loonpolitiek.

In figuur 1a, b en c is een en ander grafisch tot uitdrukking gebracht.

Fase I (1947-1954).

Wij constateren hier allereerst de devaluatie van de gulden in september 1949. De Nederlandse Regering werd hiertoe gedwongen, omdat onze grote concurrent Groot-Brittannië hiertoe besloten had. Deze zelfopgelegde prijsverhoging van het buitenland liet niet na haar invloed uit te oefenen op het binnenlandse prijspeil. Ook de Korea-crisis miste haar uitwerking niet. Deze factoren, samen met een huurverhoging van 15 pCt., verklaren de achteruitgang van de reële lonen met als dieptepunt 1951 — het jaar van de bestedingsbeperking — met een verlaging van 3 pCt. (de verdiende reële lonen zelfs met 4 pCt.).

Wat de produktie per werknemer betreft kan worden opgemerkt, dat er in 1949, na een periode van opbouw van het produktie-apparaat, ondanks de devaluatie een afzetvermindering plaatsvond, waardoor de groei van deze grootheid procentueel afnam. Alle loonpolitieke maatregelen waren er daarom op gericht, het vergroten van de produktiecapaciteit zo weinig mogelijk te belemmeren. Dit betekende in concreto de hierboven genoemde bestedingsbeperking van 1951. Na 1951 kan, mede als gevolg hiervan, worden geconstateerd, dat de produktie per werknemer sterker toeneemt met 1953 als topjaar voor deze fase. Een ander belangrijk gevolg was, dat de betalingsbalans in 1952 voor het eerst sinds 1945 een overschot vertoonde. Het is begrijpelijk, dat in deze nieuwe situatie van moeizaam verworven resultaten, de reële lonen de produktie per werknemer de eerste twee jaren (1952 en 1953) heel voorzichtig volgden (figuur 1a). Dit is dus de oorzaak van de „time-lag” tussen beide grootheden in figuur 3 voor de periode 1951-1954.

Zoals uit figuur 1a blijkt, waren de reële lonen eind 1953 weer op het niveau van 1947, nl. (in indexcijfers): 100; de produktie per werknemer in de industrie was in dezelfde periode gestegen van 100 tot ca. 142. Daar wij voor 1947 geen berekeningen konden maken voor de produktie per werknemer in bedrijven, moeten wij volstaan met een schatting met behulp van figuur 1 van ca. 132. Een aanzienlijke achterstand, die niet meer kon worden ingehaald. De verdiende lonen lagen een weinig gunstiger ten opzichte van de regelingslonen; het verschil is echter te verwaarlozen.

Fase II (1954-1958).

Als gevolg van de zich ontwikkelende situatie — uit figuur 3 blijkt dat wij in een hausse zitten — besloot de Regering in 1954 een welvaartsloonronde te geven ad 6 pCt. maximaal. Het was de periode van de geleide loonpolitiek! Hoewel deze 6 pCt. niet verplicht was, werd nagenoeg overall het maximum gegeven. Zoals figuur 1b laat zien, hield dit niet in, dat de achterstand werd goedge maakt. Het hoogst bereikbare resultaat kon slechts zijn, dat de reële loonsverbeteringen gelijke tred hielden met de toenemende produktie per werknemer. Dit laatste kon worden volgehouden tot 1958, het einde van de geleide loonpolitiek.

Uit figuur 3 kan worden afgeleid, dat de hausse in deze fase is omgeslagen in een periode van teruggang met 1957 voor de industrie als dieptepunt. Verder blijkt uit deze figuur, dat de curve van de produktiviteit per werknemer in bedrijven eerder omslaat dan voor de industrie;

nl. reeds in 1954. Dit wordt o.i. mede veroorzaakt door de bouwnijverheid, in welke sector voor dat jaar een lagere toegevoegde waarde gepaard gaat met een relatief grote toename van de werkgelegenheid. Het dalend beloop van deze lijnen kan gezien worden als de reactie op de krachtsinspanning van 1953; organisatorisch kan de boog niet meer zo strak gespannen blijven. Deze (internationale) situatie, samen met het Suez-conflict en de Russische inval in Hongarije, leidden tot de recessie van 1957. Tenslotte concluderen wij uit figuur 3 het bekende feit, dat de dienstenverlenende sector eerder maar geleidelijker reageert op de conjunctuur, echter ook langzamer weer op gang komt.

Fase III (sedert 1958).

Hier constateren wij in figuur 3 een zak in de loonlijn voor 1959, waardoor deze weer aanmerkelijk rechts van de produktielijnen komt te liggen. Als enig aanwijsbare oorzaak kan worden genoemd, dat de Regering eerst op 31 augustus 1959 klaar was met de richtlijnen voor de gedifferentieerde loonpolitiek. Hierdoor konden alleen in het najaar van 1959 enige loonsverhogingen tot stand komen. Uit figuur 1c valt af te leiden, dat de loonlijn weer gaat achterblijven bij de produktielijnen. Dit was ook het geval in 1960, d.w.z. een periode, die zonder meer voorspoedig kan worden genoemd. Was in 1951 de betalingsbalans oorzaak van de „lag” tussen de percentages van lonen en produktie per werknemer, voor 1959 kan dit argument beslist niet worden gehanteerd. Hier is integendeel sprake van een structureel betalingsbalansoverschot.

Hier dient echter nog op een ander aspect te worden gewezen, nl. het feit, dat de voor deze periode gevoerde loonpolitiek afwijkt van de tot dan toe gevolgde. Tot 1958 gold het systeem van voor het gehele bedrijfsleven procentueel even hoge loonrondes, gecorreleerd aan de macro-economische procentuele toename van de produktie per werknemer⁴⁾. Na 1958 werd een systeem ingevoerd waarbij een bedrijf of bedrijfstak procentuele loonsverhogingen kan geven, die gecorreleerd zijn aan de betrokken procentuele produktietoename per werknemer. Met deze wetenschap moeten wij tot de conclusie komen, dat de reële lonen in de industrie in deze fase sterk zijn achtergebleven bij de hierbij behorende produktie per werknemer. Dit weegt nog zwaarder, wanneer wij ons

⁴⁾ Deze voorstelling van zaken is niet helemaal juist, want zoals wij in fase II zagen, werd in 1954 reeds een gedifferentieerde loonronde gegeven. Nadien zijn er nog enige vrijwillige loonrondes geweest; het resultaat was echter, dat in de meeste gevallen het maximum werd gegeven. Bij dit door de Regering vastgestelde maximum werd uitgegaan van de macro-economische toename van de produktie per werknemer. Deze verhogingen werden als regel gelijktijdig gegeven, terwijl na 1958 een spreiding in de tijd plaatsvond.

22-11-1961

realiseren, dat dit verschil niet tot prijsverlaging aanleiding heeft gegeven!

Resumerend kan worden geconstateerd, dat in de eerste fase (1947-1954) de lonen stevig in de hand werden gehouden om de opbouw van het produktie-apparaat mogelijk te maken en het betalingsbalanstekort het hoofd te bieden. Van een verband tussen de toename van de produktie per werknemer en de ontwikkeling der reële lonen kan hier nauwelijks gesproken worden. De produktie per werknemer nam over deze periode toe met 32 à 42 pCt., terwijl de loonindex aan het einde der periode weer opgeklommen was tot het peil van 1947.

In de tweede fase wordt gelijke tred gehouden; de toename is procentueel ongeveer gelijk, zodat het verband zeer evident is. De derde fase (sedert 1958) is qua conjunctuurperiode gelijk aan de periode 1951-1954, met dit verschil echter, dat nu een adequaat produktie-apparaat aanwezig is. Door het uitblijven van aan de produktie per werknemer gecorreleerde loonrondes, zoals dit in de tweede fase het geval was, en door de vertraagde uitwerking van richtlijnen, die gedifferentieerde loonsverhogingen ter vervanging van deze loonrondes mogelijk moesten maken, kwam een nieuwe discrepantie tot stand in 1959. Het verband tussen beide grootheden in deze fase is algemeen bekend; dit werd tot een volkswetenschap verheven. Niettemin kan ook voor 1960 een discrepantie worden geconstateerd.

Tenslotte willen wij nog enige woorden wijden aan een prognose. Het ligt immers voor de hand om, eenmaal een tendens tot een zekere regelmaat constaterende, zoals die in figuur 3 in een golfbeweging tot uiting komt, deze regelmaat te extrapoleren. Dit zou voor figuur 3 betekenen, dat er, gezien de reeds bereikte hoogte, en de regelmaat in de golflengte, thans een daling van de curve van de produktie per werknemer moet plaatsvinden. Bijgevolg zal dan ook de curve der reële regelingslonen een daling moeten ondergaan. Welnu, uit de tot op dit ogenblik bekende gegevens moet worden geconstateerd, dat de produktie voor het tweede kwartaal 1961 ongeveer op hetzelfde niveau ligt als in dezelfde periode van 1960. Voor een deel zal dit moeten worden toegeschreven aan het totstandkomen van de arbeidstijdverkorting, een invloed die echter in de loop van 1962 weer zal zijn uitgewerkt.

Ook de procentuele toename van de voor prijzen gecorrigeerde regelingslonen is gering. Over het eerste halfjaar bedraagt dit ca. 1 pCt. Als oorzaak hiervan kan gewezen worden op de vele tweejarige c.a.o.'s die einde 1959 en begin 1960 zijn afgesloten. Daar deze contracten begin 1962 vernieuwd worden, kan worden verwacht, dat de reële regelingslonen in 1962 sterker zullen stijgen dan in 1961 het geval was. Mogen wij de voorspellingen van het Centraal Planbureau geloven, dan zal de produktie per werknemer in 1962 met ca. 2 pCt. toenemen. In dit geval zal de sterkere loonstijging o.i. als een verantwoorde inloop gezien moeten worden, die een consequentie is van de door de Regering voorgestane langlopende contracten. Dat deze loonsverhogingen niet laag zullen zijn, kan afgeleid worden uit het feit, dat deze volgens de „spelregels”⁵⁾ vooral gebaseerd moeten zijn op de ontwikkeling van de produktie per werknemer in het verleden, de trend dus, waar steeds meer gunstige jaren deel van uitmaken.

⁵⁾ Zojuist is bekend geworden dat de Regering — uitgaande van een op het macro-economische produktiviteitscijfer van 2 pCt. gefixeerde prognose — enige afremming van de loonstijging probeert te bewerkstelligen. Gezien vooral de betalingsbalanssituatie, hebben wij hiervoor volledig begrip. Het is echter onwaarschijnlijk dat ook de zwarte lonen worden ondervangen.

Amsterdam.

G. C. VAN ALMELO.

Het effect van Eindhoven

Inleiding.

In de jaren na de oorlog is regelmatig gewezen op de snelle stijging van de behoefte aan ingenieurs, welke als gevolg van de industrialisatie te verwachten was. Hieruit vloeide voort dat het aantal studenten in de technische wetenschappen eveneens snel zou moeten toenemen¹⁾.

De mogelijkheid om deze studenten op te vangen aan de Delftse Hogeschool werd echter in deze discussies beperkt geacht. Men was algemeen van oordeel dat de optimale omvang voor een technische hogeschool ligt tussen 3.000 en 4.000 studenten. Het was dan ook duidelijk dat het technisch hoger onderwijs moest worden gespreid.

Naast dit capaciteitsaspect was ook een ander argument belangrijk. Veelvuldig werd namelijk betoogd dat van de vestiging van een nieuwe T.H. een belangrijke stimulerende werking uitgaat: in de naaste omgeving van zo'n hogeschool wordt immers veel meer techniek gestudeerd dan elders. Door decentralisatie van het technisch hoger onderwijs zou dus de belangstelling voor de techniek gestimuleerd kunnen worden; gezien de toenemende behoefte aan ingenieurs werd dit noodzakelijk geacht.

Het hoge percentage eerstejaars dat techniek studeert in de omgeving van een T.H. kan er op wijzen dat daar uit een bepaald aantal abiturienten meer studenten komen omdat er een instelling van wetenschappelijk onderwijs in de buurt is (stimulering van de deelname aan het wetenschappelijk onderwijs, in casu technische wetenschappen). Het is echter ook mogelijk dat van een zelfde aantal eerstejaars meer techniek gaan studeren omdat er een T.H. in de nabijheid is (studiekeuzeverschuiving). In het laatste geval worden de studenten aan andere studierichtingen onttrokken. Daar men voornamelijk onder de indruk was van de tekorten aan ingenieurs heeft men aan de effecten van de oprichting van een T.H. op de voorziening van afgestudeerden in andere richtingen echter geen aandacht geschonken.

Nadat de tweede T.H. was opgericht is de discussie over de decentralisatie van het technisch onderwijs met nagenoeg dezelfde argumentatie herhaald in de beschouwingen over de spreiding van het wetenschappelijk onderwijs²⁾. Zoals bekend hebben deze beschouwingen geleid tot het besluit, een derde T.H. te vestigen in Enschede.

Over de invloed van de vestiging van een T.H. op de deelname aan het wetenschappelijk onderwijs, de studiekeuze en de onttrekking aan Delft waren tot dusver alleen schattingen mogelijk. Een dergelijke raming is onder andere voor de T.H. te Eindhoven opgesteld door de commissie-s' Jacob³⁾. Nu echter gegevens bekend zijn

over de studenten der tweede T.H. kan worden nagegaan hoe groot deze effecten in werkelijkheid zijn geweest. Deze berekening is in het volgende ondernomen.

- Het was hierbij nodig onderscheid te maken tussen de eerstejaars, direct afkomstig van een dagschool voor v.h.m.o. en een groep „overigen”. Deze laatste groep wordt gevormd door h.t.s.-ers (al of niet met eindexamen v.h.m.o.), abiturienten die hun diploma vóór 1955 verwierven, geslaagden voor staatsexamens en personen met een „andere” examenbevoegdheid.

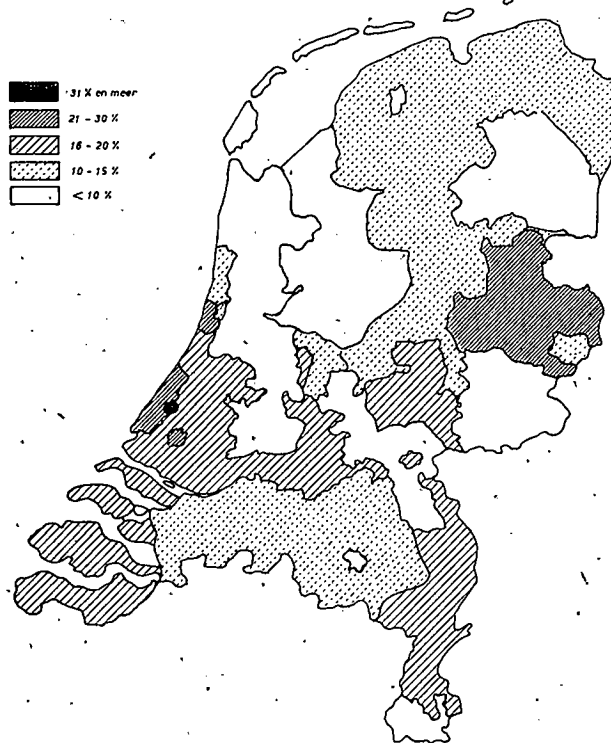
De analyse is hoofdzakelijk gebaseerd op gegevens betreffende de eerste categorie.

Het percentage dat techniek gaat studeren.

In de grafieken I en II is weergegeven hoeveel b-abiturienten in de jaren 1954 en 1958 techniek gingen studeren. In de periode tussen deze jaren werd zoals bekend de tweede T.H. te Eindhoven opengesteld.

Grafiek I.

PERCENTAGE B-ABITURIËNTEN DAT TECHNIEK GAAT STUDEREN, 1954

Allereerst is te zien hoe sterk deze percentages in de tussenliggende jaren zijn toegenomen. Eveneens komt duidelijk naar voren dat de hoogste percentages worden bereikt in de naaste omgeving van de T.H.: in 1954 ligt het hoogste percentage bij Delft, in 1958 bij Delft en Eindhoven. De grafieken tonen ook dat het percentage dat techniek gaat studeren daalt naarmate de afstand tot de T.H. toeneemt. Men zou hieruit reeds kunnen afleiden dat de vestiging van de tweede T.H. het aantal abiturienten dat techniek gaat studeren verhoogd heeft, in overeenstemming dus met de verwachtingen welke men bij de instelling meende te mogen koesteren.

¹⁾ Gewezen kan worden op de rapporten van de vier commissies waaraan de namen zijn verbonden van de heren Holst, Biezeno, Roeterink en s' Jacob, uitgebracht tussen de jaren 1947 en 1955.

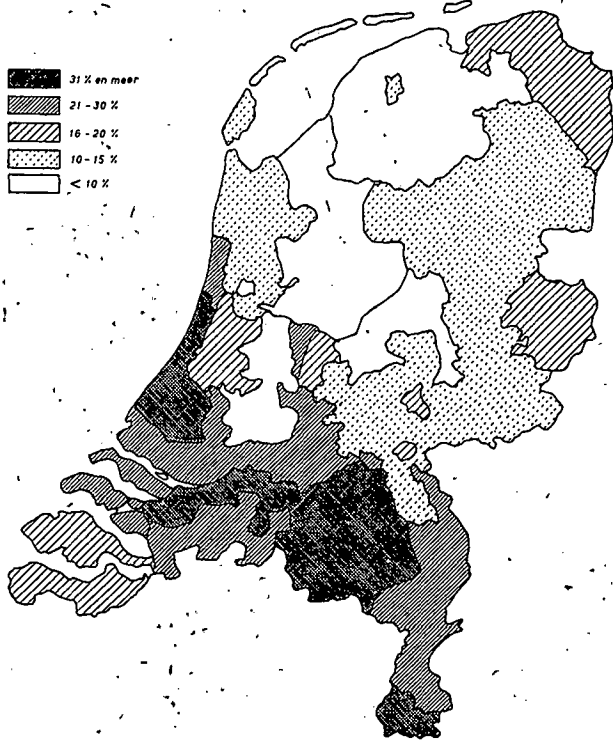
²⁾ „De ontwikkeling van het aantal academici tot 1980”, rapport van de Commissie voor Statistiek van het Interuniversitair Contactorgaan; Zeist 1959;

„De spreiding van het hoger onderwijs tot 1970”, advies van de Commissie spreiding hoger onderwijs en van de Commissie spreiding technisch hoger onderwijs, Den Haag 1959;

„Nota van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen inzake de uitbreiding van het wetenschappelijk onderwijs”, Den Haag 1961.

³⁾ Rapport van de commissie tot voorbereiding van een tweede instituut voor technisch hoger onderwijs”, 's-Gravenhage 1955.

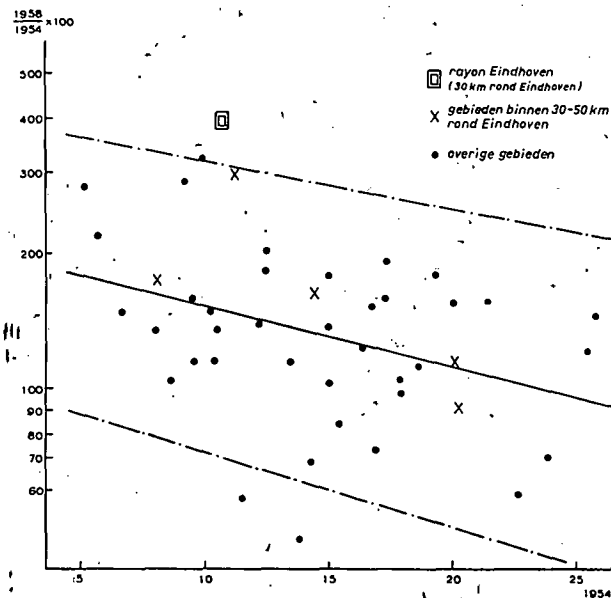
PERCENTAGE B-ABITURIËNTEN DAT TECHNIEK GAAT STUDEREN, 1958

Om dit nog iets nader te onderzoeken is in grafiek III voor een aantal gebieden, waarin ons land kan worden verdeeld, het verband nagegaan tussen de percentages eerstejaars techniek in 1954 en de toeneming hierin van 1954 op 1958. De getrokken lijn in de grafiek sluit zo goed mogelijk bij de punten aan; de gebroken lijnen omgrenzen het gebied waarin 90 pCt. van de punten kan worden verwacht.

Grafiek III

PERCENTAGE EERSTEJAARS TECHNIEK IN 1954 EN 1958

De getrokken lijn heeft een dalend verloop. Dit betekent dat in het algemeen de stijging in de percentages het

grootst is geweest in die gebieden waar in 1954 weinig techniek werd gestudeerd.

Het valt op dat de gebieden binnen 30 km om Eindhoven een extra stijging vertonen. Iets dergelijks is niet te zien bij de gebieden welke 30-50 km van Eindhoven verwijderd liggen. Het effect van de vestiging van de tweede T.H. op het percentage dat techniek gaat studeren heeft zich dus kennelijk beperkt tot het gebied binnen 30 km (het „rayon Eindhoven“).

Verandering in studiekeuze.

In dit rayon Eindhoven blijkt in 1958 van de mannelijke abiturienten van gymnasium- en h.b.s.-b 42 pCt. techniek te gaan studeren. Dit is wel bijzonder hoog wanneer het wordt vergeleken met de uitkomst voor het gebied 30 km rond Delft; daar is het percentage slechts 31. Hierbij moet nog worden bedacht dat de T.H. te Delft veel meer afdelingen omvat dan die van Eindhoven.

Het rayon Delft omvat naast een T.H. echter ook nog een universiteit en een hogeschool; dat van Eindhoven alleen een T.H. Het is dus mogelijk, dat een aantal b-abiturienten in de omgeving van Eindhoven de voorkeur heeft gegeven aan techniek dicht bij huis boven wis- en natuurkunde (of medicijnen enz.) in een verderaf gelegen plaats. Het hoge percentage techniek in het rayon Eindhoven zou dan kunnen worden verklaard door een verschuiving in studiekeuze.

In tabel I is voor het rayon Eindhoven en overig Nederland het percentage b-abiturienten dat in 1954 en 1958 techniek gaat studeren gesteld naast het percentage dat een andere studierichting kiest.

TABEL I.

Percentages der mannelijke b-abiturienten die in rayon Eindhoven en overig Nederland in techniek en overige richtingen gaan studeren, 1954 en 1958

	1954		1958	
	techniek	overig	techniek	overig
rayon Eindhoven ...	11	39	42	35
overig Nederland	16	36	20	40

In het rayon Eindhoven is het percentage abiturienten in overige studierichtingen met 4 pCt. gedaald, terwijl het in de rest van Nederland met 4 pCt. is gestegen. Mogelijkerwijs zou dus 8 pCt. der abiturienten in rayon Eindhoven als gevolg van de vestiging van de tweede T.H. aan de overige studierichtingen zijn onttrokken. Dit zou dan 20 eerstejaars in de technische wetenschappen hebben opgeleverd. Het is echter mogelijk dat de daling in overige studierichtingen in het rayon Eindhoven niet een gevolg is van de stijging in techniek. Wanneer men namelijk voor alle gebieden in Nederland vergelijkt hoe de b-abiturienten zich in 1954 en 1958 verdeelden over techniek en overige faculteiten dan blijkt dat er geen systematisch verband bestaat tussen een toeneming in het percentage dat techniek kiest en een verandering in het percentage dat in andere richtingen gaat studeren. De gebieden in de omgeving van Eindhoven vertonen hierin niet een afzonderlijk beeld.

Uit het bovenstaande kan worden geconcludeerd dat een verschuiving in studiekeuze zich niet of slechts in geringe mate heeft voorgedaan.

Toevallige factoren.

Zoals gezegd ging in het rayon Delft 31 pCt. der b-abiturienten techniek studeren en in dat van Eindhoven 42.

Zelfs al trekt men van dit hoge percentage 8 pCt. af voor studiekeuzeverschuiving dan is het resterende percentage (34) nog altijd hoger dan in het rayon Delft. Waarschijnlijk spelen toevalsfactoren hier een rol.

Deze indruk wordt versterkt wanneer men de overgangpercentages van b-abituriënten naar het wetenschappelijk onderwijs in zijn geheel voor de beide 30 km-rayons naast elkaar zet. In 1958 was dit percentage voor het rayon Delft 66 en voor het rayon Eindhoven 77. Ook de overgang naar het gehele wetenschappelijk onderwijs ligt dus in het laatste rayon hoger dan in het Delftse gebied, ondanks het feit dat daar drie instellingen van hoger onderwijs-aanwezig zijn.

Het hoge overgangpercentage zou ook kunnen ontstaan wanneer in voorafgaande jaren een aantal abituriënten niet is gaan studeren, en bijv. eerst de dienstplicht vervuld te einde zich na afloop hiervan aan de tweede T.H. te kunnen melden. Dit zou dan het overgangpercentage in de voorafgaande jaren extra laag moeten hebben gemaakt; hiervan is echter niets te bespeuren.

Het lijkt daarom reëel aan te nemen dat de vestiging van de tweede T.H. het overgangpercentage naar het wetenschappelijk onderwijs rond Eindhoven hoogstens heeft doen toenemen tot het peil, bereikt in rayon Delft, nl. 66 pCt. Voorlopig moet de stijging van 11 pCt. daarboven als toevallig worden gezien. Nader onderzoek, waarbij het overgangpercentage voor het rayon Eindhoven over een reeks van jaren zou moeten worden gezien, zou dan kunnen uitmaken in hoeverre dit inderdaad juist is.

De grote deelname aan het wetenschappelijk onderwijs in het rayon Eindhoven wordt veroorzaakt door het hoge percentage b-abituriënten dat techniek kiest (tabel 1). De boven voorgestelde correctie moet dus ook hierop worden toegepast.

Voorlopige conclusie.

Aangenomen moet worden dat door de vestiging van de T.H. het percentage b-abituriënten dat techniek kiest in het gebied van 30 km om Eindhoven is toegenomen tot 31, d.w.z. gelijk aan dat in het gebied van 30 km om Delft.

Grafiek III laat zien dat zonder T.H. het percentage techniek in het rayon Eindhoven opgelopen zou zijn tot 1,5 x 11 pCt. = ca. 16 pCt. Door de vestiging der T.H. is het percentage techniek in de omgeving van Eindhoven dus verdubbeld. Het aantal eerstejaars dat additioneel werd verkregen kan worden geschat op 40. Hiervan zouden 20 door studiekeuzeverschuiving (d.w.z. onttrekking aan universiteiten) kunnen zijn verkregen, terwijl in ieder geval 20 zonder tweede T.H. niet zouden zijn gaan studeren ⁴⁾.

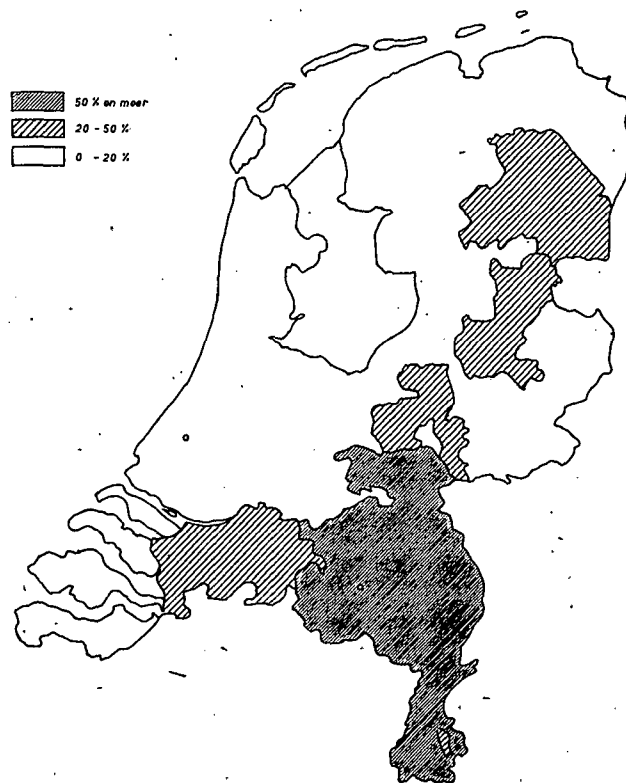
Onttrekking aan de T.H. te Delft.

De stimulering van de belangstelling voor de technische studie heeft zich alleen voorgedaan in het rayon Eindhoven; de onttrekking van studenten aan de T.H. van Delft daarentegen is in een veel groter gebied zichtbaar. Dit blijkt uit grafiek IV, waarin het aandeel van de

⁴⁾ Door de vestiging van de T.H. te Eindhoven is in Nederland het aantal eerstejaars afkomstig van het v.h.m.o. met 20-40 toegenomen. In het artikel over „De invloed van de spreiding van het wetenschappelijk onderwijs op het aantal studenten in Nederland” in „E.-S.B.” van 20 september 1961 is aangetoond dat oprichting van een universiteit, afhankelijk van de plaats van vestiging, het aantal eerstejaars met 40-60 verhoogt.

Grafiek IV.

AANDEEL VAN DE T.H. TE EINDHOVEN IN DE EERSTEJAARS TECHNIEK, 1958

eerstejaars van Eindhoven in het totaal der eerstejaars techniek is weergegeven.

Tabel 2 geeft naast de absolute aantallen de verhoudingscijfers voor een aantal landsdelen. Evenals uit grafiek IV blijkt ook hieruit dat onttrekking het sterkst heeft gewerkt waar de afstand tot Eindhoven het kleinst is:

TABEL 2.

Onttrekking van eerstejaars aan de T.H. te Delft als gevolg van de vestiging van de tweede T.H., 1958

	absoluut.	in pCt. van totaal eerstejaars techniek
Rayon Eindhoven	20	55 a)
Overig Noordbrabant	25	42
Limburg	50	65
Groningen, Friesland, Drente	5	10
Overijssel, Gelderland, Utrecht	25	17
Noordholland, Zuidholland, Zeeland	10	2
	135	14

a) Berekend op basis van het aantal eerstejaars dat aanwezig zou zijn geweest indien daar geen T.H. zou zijn gevestigd.

Verdeling der eerstejaars over de beide T.H.'s.

De invloed van de relatieve afstand op de verdeling van de eerstejaars techniek over Delft en Eindhoven blijkt uit tabel 3.

TABEL 3.

Eerstejaars aan de T.H. van Eindhoven in procenten van totaal eerstejaars techniek, naar afstand tot Delft resp. Eindhoven, 1958

Afstand tot Eindhoven	Afstand tot Delft				
	0-30 km	30-60 km	60-90 km	90-150 km	150 km en meer
0 — 30 km			87	80	
30 — 60 „		20	51	75	
60 — 90 „	1	7	13	25	64
90 — 150 „	1	3	4	8	16
150 km en meer				9	8

Bij gelijke afstand tot Delft nemen de percentages voor de tweede T.H. toe wanneer de afstand tot Eindhoven kleiner wordt. Bij gelijke afstand tot Eindhoven stijgen de percentages wanneer de afstand tot Delft toeneemt.

Bij de beoordeling van de tabel moet worden bedacht dat de tweede T.H. in 1958 slechts de studierichtingen werktuigbouw, elektrotechniek en scheikunde omvatte. Van alle eerstejaars in de technische wetenschappen had in dat jaar 54 pCt. deze richtingen gekozen. Men zou kunnen verwachten dat hiervan in de gebieden die op gelijke afstand van Delft en Eindhoven liggen de studenten zich gelijkelijk over de beide instellingen verdelen. Naar Eindhoven zou dan 27 pCt. van alle technische studenten gaan. De werkelijke percentages liggen hier ver onder. Kennelijk bestaat dus een vrij grote voorkeur voor Delft en wel te sterker naarmate men verder van beide T.H.'s verwijderd is.

In een aantal gebieden welke dicht bij Eindhoven en ver van Delft liggen is het aandeel van de Eindhovense studenten veel hoger dan 54. Dit wijst op verschuivingen van studiekeuze binnen de techniek naar die richtingen welke aan de tweede T.H. zijn verbonden.

Zoals in de inleiding van dit artikel reeds is aangestipt beperkt bovenstaande analyse zich tot de mannelijke eerstejaars die hun examenbevoegdheid ontleen aan een schooldiploma van het v.h.m.o., ten hoogste drie jaar tevoren verworven. Wanneer wij cijfers bezien van het totaal der Eindhovense eerstejaars dan blijkt dat in de loop der jaren relatief meer studenten worden gerecrueteerd uit verderaf gelegen gebieden. In een artikel van F. J. Willekens in „Mededelingen van de Technische Hogeschool te Eindhoven” wordt het volgende overzicht gegeven.

TABEL 4.

Geografische herkomst van eerstejaars aan de T.H. te Eindhoven, in procenten

	1957	1958	1959	1960
Noordbrabant	57	50	51	48
Limburg	20	21	23	24
Gelderland	4	7	8	6
Overijssel	3	3	4	4
Overig Nederland	14	15	11	17
Buitenland	2	4	3	1
Totaal	100	100	100	100

Daarbij wordt opgemerkt dat het aantal studenten afkomstig uit plaatsen welke meer dan 50 km van Eindhoven verwijderd liggen, is toegenomen van 40 pCt. in 1957 en 1958 tot 42 pCt. in 1959 en tot 54 pCt. in 1960. Vooral de toeneming in het laatste jaar is belangrijk. Weliswaar zijn in dat jaar twee nieuwe studierichtingen (wiskunde en natuurkunde) aan de T.H. verbonden, doch de aantallen eerstejaars in deze richtingen zijn niet zo groot dat de toeneming hierdoor kan worden verklaard. De voorkeur voor Delft wordt dus iets minder groot.

Mocht de hier geconstateerde verschuiving zich voortzetten dan moeten wij ermee rekenen dat de onttrekking van studenten aan de T.H. te Delft in de komende jaren groter zal zijn dan in de afgelopen periode.

Overige eerstejaars.

In 1958 beliep het aantal mannelijke eerstejaars aan de T.H. te Eindhoven ca. 280 ⁵⁾. In het boven weergegeven onderzoek waren slechts ca. 195 eerstejaars betrokken. De 85 eerstejaars die buiten beschouwing bleven zijn

⁵⁾ Statistiek van het hoger onderwijs, 1958/59.

zoals eerder werd opgemerkt h.t.s.-ers (al of niet met eindexamen v.h.m.o.), abiturienten die hun diploma vóór 1955 verworven, geslaagden voor staatsexamens en personen met een „andere” examenbevoegdheid.

De groep van h.t.s.-ers en van hen die een andere examenbevoegdheid hebben maakt ca. 25-30 pCt. uit van het totaal der eerstejaars in Eindhoven. Zonder nader onderzoek is niet te zeggen of deze categorie aan de tweede T.H. sterker is vertegenwoordigd dan aan de Delftse hogeschool. Aan beide hogescholen vormt het aantal h.t.s.-ers zonder eindexamen v.h.m.o. en de personen met „andere” bevoegdheid 13 à 14 pCt. van het totaal der eerstejaars.

Het is moeilijk te zeggen of deze groepen in 1958 techniek zouden zijn gaan studeren als de tweede T.H. niet zou zijn opgericht. Voor een deel kan dit stellig worden aangenomen. Aangezien hun regionale verdeling nagenoeg overeenkomt met die van de onderzochte b-abiturienten lijkt het veilig te veronderstellen dat onttrekking resp. stimulering bij hen een even grote rol heeft gespeeld. Van deze 85 eerstejaars zouden dus 60 zijn onttrokken aan Delft terwijl 25 zonder tweede T.H. niet (of geen techniek) zouden zijn gaan studeren.

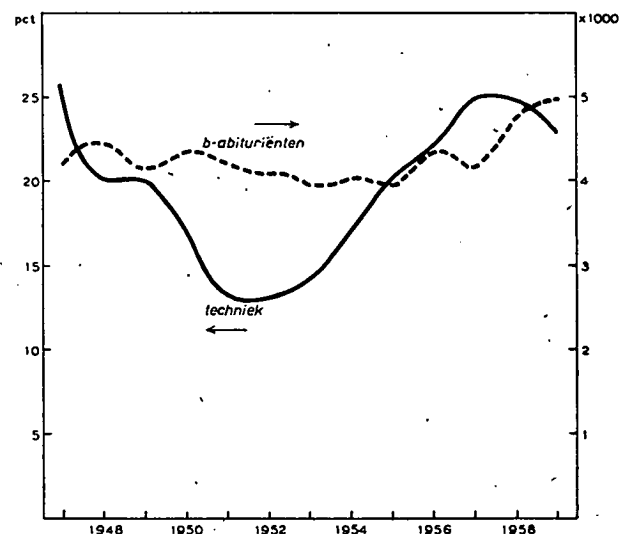
Raming en realisatie.

De commissie-s'Jacob schatte in 1955 het aantal eerstejaars aan de T.H. te Eindhoven op 70 in de eerste jaren na de oprichting. Hiervan zouden 53 zijn verkregen door onttrekking aan Delft en 17 door stimulering. Volgens onze berekening zijn van de 280 eerstejaars die in 1958 aan de Eindhovense T.H. studeerden 195 onttrokken aan Delft en 65 door stimulering verkregen, terwijl van ca. 20 eerstejaars onzekerheid bestaat of deze een blijvende verhoging betekenen van het aantal studenten in de techniek.

Zowel de onttrekking als de stimulering zijn door de commissie-s'Jacob dus onderschat. Dit is wel begrijpelijk als men het verloop van het aantal eerstejaars techniek in de periode 1947-1959 beschouwt (grafiek V). De commissie-s'Jacob maakte de schattingen op een tijdstip waaraan een daling van de belangstelling voor techniek was voorafgegaan.

Grafiek V.

AANTAL MANNELIJKE B-ABITURIËNTEN EN HET PERCENTAGE DAARVAN DAT TECHNIEK GAAT STUDEREN

Het lijkt dat vooral het verloop in het aantal eerstejaars de oorzaak is dat de commissie-s'Jacob het uiteinde-

lijke aantal studenten aan de tweede T.H. op 1.000 schatte terwijl de meer recente raming van de Commissie spreiding hoger onderwijs tot ca. 3.000 komt.

De tweede T.H. en de behoefte aan ingenieurs.

In het rapport van de Commissie voor Statistiek worden voor 1980 behoefte aan en aanbod van afstuderende ingenieurs geraamd. De behoefte kan volgens dit rapport tussen 1955 en 1980 worden gesteld op ca. 24.000; confrontatie met het voor de jaren tot 1980 verwachte aanbod leidt tot een tekort aan afstuderenden dat cumuleert tot ca. 2.900.

Uit het voorgaande is gebleken dat de vestiging van de tweede T.H. in 1958 ca. 65 extra eerstejaars techniek opleverde. Wanneer deze stimulerende invloed over een reeks van jaren gelijk zou blijven zouden hierdoor, rekening houdend met studierendement en studieduur, tot 1980 ca. 700 ingenieurs aan het geraamde aantal kunnen worden toegevoegd. Zij zouden voorzien in ca. 3 pCt. van de geraamde behoefte. Het tekort aan ingenieurs zou met een kwart worden vermindert.

Samenvatting en conclusies.

Aan de T.H. te Eindhoven studeerden in 1958/59 280 eerstejaars. Hiervan zijn 195 verkregen door onttrekking aan Delft, terwijl 65 niet (of niet in de techniek) zouden zijn gaan studeren wanneer de tweede T.H. niet was opgericht. Ten aanzien van 20 bestaat onzekerheid of deze een blijvende verhoging van het aantal studenten in de technische wetenschappen betekenen.

De onttrekking aan Delft is geringer dan kon worden verwacht. Dit is een gevolg van de voorkeur welke de studenten voor Delft hebben. Het lijkt echter dat deze voorkeur geringer wordt; hierdoor zou de onttrekking aan Delft in de toekomst groter worden. Rekening moet dan ook worden gehouden met een uitgroeien van Eindhoven tot 3.000-4.000 studenten. Deze omvang ligt dus ver boven de oorspronkelijk geraamde (1.000).

Wanneer de stimulerende invloed van de tweede T.H. over een reeks van jaren constant blijft worden hierdoor tot 1980 700 ingenieurs verkregen, hetgeen 3 pCt. van de behoefte is en $\frac{1}{4}$ van het geraamde tekort aan afstuderende ingenieurs.

's-Gravenhage.

R. RUITER.
J. PASSENIER.

Commerciële televisie en het grondrecht van vrije meningsuiting

Het voorlopig verslag op de nota reclametelevisie van de bijzondere commissie uit de Tweede Kamer onder voorzitterschap van Dr. Bruins Slot is op 9 november jl. verschenen. Uit dit stuk blijkt duidelijk, dat de Kamer volledig verdeeld is over het voorgestelde regeringsbeleid, maar dat toch een niet onbelangrijk deel van de Kamer zich met de algemene strekking van de inhoud der nota kan verenigen. Opmerkelijk is ook dat met name de juridische argumentatie in de commissie grote aandacht heeft gekregen, gedeeltelijk wordt ondersteund en deels nog in twijfel wordt getrokken. In dit eerste van een tweetal artikelen wordt nader op dit aspect ingegaan.

De nota inzake reclametelevisie, die op 22 februari jl. door de staatssecretarissen Mr. Y. Scholten en Dr. G. M. J. Veldkamp, resp. van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en van Economische Zaken, bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal is ingediend, heeft in klare en geargumenteerde taal het regeringsbeleid t.a.v. het veel omstreden vraagstuk der commerciële televisie uitgestippeld. De argumentatie lag vooral in het economische vlak waardoor het de indruk wekt, dat het probleem bijna uitsluitend een economische aangelegenheid is. De economische beweegredenen mogen dan zwaar wegen, beslissend zouden wel eens de principiële argumenten kunnen zijn, die in het kamerdebat naar voren komen of de culturele aspecten, die naar veler mening in het staatsstuk te weinig aandacht hebben gekregen.

In een korte passage hanteren de bewindslieden echter het argument van de vrije meningsuiting, wanneer zij het volgende schrijven:

„De ondergetekenden hebben er reeds op gewezen, dat te dezen vraagstukken van de vrije meningsuiting en van het vrije particuliere initiatief in het geding zijn. Indien een programmamaatschappij een concessie-aanvraag voor commerciële televisie indient, doet zij daarmee een beroep op het beginsel van vrijheid van menings-

uiting. Indien zij voorts de kosten verbonden aan de uitzendingen, geheel zelf draagt, dan vraagt zij minder dan de bestaande omroeporganisaties doen. Deze laatste bestrijden de kosten van de televisie geheel uit het door de staat geheven kijkgeld. De concessiehouder, die geen enkele aanspraak maakt op bijdragen uit de staatskas of op door de staat geheven kijkgeld, vraagt derhalve slechts de formele vrijheid gebruik te mogen maken van het communicatiemiddel en niet de materiële vrijheid om op dezelfde voorwaarden als de bestaande organisaties, tot de televisie te worden toegelaten. Van een materiële gelijkstelling is dus geen sprake. Het zou in strijd zijn met het nederlandse rechtsbesef deze aanspraak op vrijheid van meningsuiting, ontsproten vanuit het vrije particuliere initiatief, bij een beslissing over het al dan niet toelaten van commerciële televisie niet zwaar te laten wegen”¹⁾.

Het is opmerkelijk, dat in beschouwingen en serieuze discussies in de laatste jaren de emotionele betogen meer en meer zijn verdrongen door principiële argumentatie, waardoor het vraagstuk die behandeling krijgt, die het gezien zijn importantie toekomt. De vrije meningsuiting, neergelegd in artikel 7 van de Grondwet, daarin evenwel naar de letter beperkt tot de persvrijheid, moet het uitgangspunt zijn van de beschouwingen.

Gunst of recht?

Het is de vroegere hoofdredacteur van de Tijd, Mr. Jan Derks, geweest, die kort nadat voor het eerst de commerciële televisie aan de orde werd gesteld, namelijk in het voorjaar 1956, de principiële kant aan de orde stelde, toen hij zich afvroeg: „Hoe is het eigenlijk principieel gesteld met de concessies, die nodig zijn om televisie-uitzendingen te kunnen geven? Televisie is een middel voor de mens zich te richten tot zijn medemens en hen deelgenoot te maken van feiten, die men weet, meningen, die men er

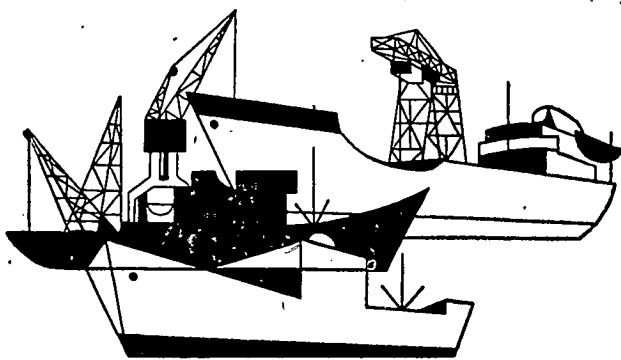

op nahoudt, ontroeringen, waardoor men bewogen is, overtuigingen, die men aanhangt, visies, die men heeft. Principieel heeft iedereen, dunkt mij, het recht er, indien hij wil, gebruik van te maken zo hij zich houdt aan de openbare orde en de goede zeden. De televisie lijkt mij onderworpen aan het beginsel van de vrijheid van meningsuiting. Maar feitelijk technisch is het middel beperkt en kan slechts een bepaald aantal mensen er gebruik van maken. Het gaat er nu om, dat men de beperkte mogelijkheid zo rechtvaardig mogelijk ter beschikking stelt, hetgeen men slechts doet, wanneer men zo dicht mogelijk in de praktijk het beginsel benadert van het recht tot uitzending voor iedereen. Dat systeem van verdeling van zendtijd is het juiste, dat binnen de grenzen, getrokken door praktische mogelijkheden, het beginsel van het recht van een ieder een optimale verwezenlijking schenkt.

Als dit juist is, dan gaat het bij het verlenen van een concessie niet zozeer om de vraag: Mogen wij haar weigeren? Met andere woorden: Het gaat niet om het verlenen van een gunst, doch om het weigeren van een in beginsel bestaand recht. Dan wordt de vraag: Moet er commerciële televisie komen? niet beantwoord door overwegingen, die het karakter dragen van „zullen we?“, maar door overwegingen, die het karakter dragen van „moeten we niet?“. Het is in de allereerste plaats een vraag naar recht en niet naar opportuniteit. Het recht moet veilig worden gesteld, niet de macht. Hier dient zich een groep aan, die alle garanties biedt, dat zij uitzendingen zal verzorgen, die aan de eisen aan uitzendingen te stellen voldoen. Kunnen wij haar uitsluiten, zonder in strijd te geraken met de democratie, krachtens welke wij kunnen beslissen? Ondergraven wij niet ons recht tot beslissen, wanneer wij ons laten leiden door overwegingen, welke betrekking hebben op de macht van groepen waaraan wij verwant zijn? Zijn wij als wij dat doen niet op weg naar de dictatuur?”²⁾

Mr. J. Derks spreekt dus van een eis van democratie, een argument, dat in Groot-Brittannië in 1954 zo zeer aansloeg, dat vooral om die reden het Britse parlement commerciële televisie de weg naar het beeldscherm heeft geopend. Sir Robert Fraser, directeur-generaal van de Britse I.T.A., heeft op deze eis van democratie — daarbij

(advertentie)

N.V. CORNS. SWARTTOUW'S STUWADOORS MAATSCHAPPIJ

ROTTERDAM

AMSTERDAM-ANTWERPEN-GENT

MOMBASA-DAR ES SALAAM-TANGA-MTWARA

de televisie vergelijkend met de vrije pers — eveneens bijzondere nadruk gelegd, toen hij verklaarde: „I think it was felt fundamentally and irreconcilably inconsistent with the practices of a free and selfgoverning people; inconsistent with democracy as a manner of life, that no one should be allowed to enter broadcasting except the State-appointed monopoly and its servants“, en verder „In fact the old system of monopoly in Britain was carried away by a wave of democratic thought and feelings and now no one would restore it, any more than anyone would make our newspapers illegal and replaced them by one State newspaper”³⁾.

Alhoewel een vergelijking tussen het monopolistische Britse systeem en het monopolioïde Nederlandse stelsel uiteraard niet geheel opgaat, doet dit niets af aan de principiële kant van de zaak. Het ligt voor de hand, dat de door de staatssecretarissen als meest serieuze kandidaat voor commerciële televisie beschouwde „Onafhankelijke Televisie Exploitatie Maatschappij („O.T.E.M.“) in haar pleidooi juist dit argument van stonde af aan heeft gehanteerd⁴⁾. Zij schrijft namelijk: „Indien de scala van de elkaar niet hinderende technische mogelijkheden van deze aard onbeperkt zou zijn — zoals bijv. op het gebied van de drukpers het geval is — dan zou voor het vorderen van een zendmachtiging niet voldoende grond aanwezig zijn en zou integendeel de vrijheid van uitzending erkend en vastgelegd moeten worden, zoals dit geschied is voor de persvrijheid. Dit zou in Nederland des te natuurlijker zijn, omdat er geen staatsomroep bestaat en, in overeenstemming met de algemene zin van onze vrijheidsbeginselen de verzorging van programma's aan uit het vrije maatschappelijke leven opgekomen organisaties is overgelaten. Uit het hierdoor ontwikkelde principiële gezichtspunt vloeit voort, dat indien nog technische zendmogelijkheid voorhanden is, in beginsel een zendmachtiging ook verleend dient te worden aan andere instellingen dan die haar thans hebben. Monopolisering van de uitzendingen door een bepaald soort instellingen zou strijden met het principe van de geestelijke vrijheid”⁵⁾.

Het grondwetsartikel heeft evenwel in de wetenschappelijke interpretatie een ruimere strekking gekregen, met name in twee richtingen. In de eerste plaats betrekking hebbende op diegenen, die iets wensen mede te delen, maar in de tweede plaats in de richting van hen, die van bepaalde gevoelens en gedachten kennis wensen te nemen. Prof. Rooij schrijft in zijn studie over het dagbladbedrijf hierover dat, „wanneer de Hoge Raad in de vrijheid tot openbaring van gedachten en gevoelens terecht de vrijheid van verspreiding geïmpliceerd acht, dan moet het doordenken van deze zienswijze ertoe leiden dat alle onmisbare schakels in het communicatieproces, beginnende bij degene die iets wil mededelen, en eindigende bij degene die daarvan kennis wil nemen, onder de aegis van de grondwettelijke persvrijheid worden gesteld”⁶⁾.

Beraad in culturele en politieke kringen concentreert zich steeds meer om deze kernvraag en de al of niet gerechtvaardigde vrees, dat een commerciële maatschappij geen verantwoorde programma's zou kunnen verzorgen wordt steeds verder op de achtergrond gedrongen. De gesprekken over het probleem in de vergadering van de Raad van Afgevaardigden van de „Vereniging Nederlands Cultureel Contact” op 9 maart 1960 te Amersfoort, op de zomerconferentie 1960 van de Christelijk Historische Unie en in de rapporten van het Centrum voor Staatkundige Vorming concentreren zich steeds weer op dit aspect⁷⁾.

In het aanvullende rapport van het katholieke Centrum

voor Staatkundige Vorming wordt hierover o.a. gezegd: „Als men uitgaat van het beginsel van vrije meningsuiting, dient aan het bedrijfsleven te worden overgelaten zelf uit te maken hoe het zijn reclame wenst te verzorgen. Het bedrijfsleven heeft er geen behoefte aan dit te laten doen door zendverenigingen, die krachtens hun roeping geen deskundigheid en ervaring bezitten op reclametechnisch terrein. Het lijkt i.v.m. het recht van vrije meningsuiting niet juist het gebruik van de televisie voor te behouden aan de N.T.S. Gevreemd wordt, dat hierdoor een gezonde ontwikkeling van de televisie zou worden belemmerd. Het is wenselijk, dat aan de monopoliepositie van de N.T.S. op korte termijn een einde komt”⁸⁾.

Grondrecht.

Het vraagstuk rijst evenwel uit boven het nationale recht, omdat het recht van de burger, waarop Prof. M. Rooij doelt, om geïnformeerd te worden eveneens blijkt uit artikel 10 van de — in Nederland als positief recht geldende — Europese conventie van de rechten van de mens (het verdrag van Rome, 4 november 1950), waarvan de tekst luidt:

1. Een ieder heeft recht op vrijheid van meningsuiting. Dit recht omvat de vrijheid een mening te koesteren en de vrijheid om inlichtingen of denkbeelden te ontvangen of door te geven, zonder inmenging van overheidswege en ongeacht grenzen. Dit artikel belet niet, dat Staten radio-omroep, bioscoop- of televisie-ondernemingen kunnen onderwerpen aan een systeem van vergunningen.

2. Daar de uitoefening van deze vrijheden plichten en verantwoordelijkheden met zich brengt, kan zij worden onderworpen aan bepaalde formaliteiten, voorwaarden, beperkingen of sancties, welke bij de wet worden voorzien, en die in een democratische samenleving nodig zijn in het belang van 's lands veiligheid, de bescherming van de openbare orde en het voorkomen van strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden, de bescherming van de goede naam of de rechten van anderen, om de verspreiding van vertrouwelijke mededelingen te voorkomen of om het gezag en de onpartijdigheid van de rechterlijke macht te waarborgen.

Het tweede lid van artikel 10 somt de gronden op, welke beperkingen wettigen. Een van deze gronden dient aanwezig te zijn, wil de Overheid bevoegd zijn een initiatief te verhinderen, dat technisch en financieel gezond en uitvoerbaar is en dat voldoet aan zakelijke voorwaarden⁹⁾.

Het Europese verdrag tot bescherming van de rechten van de mens is vorig jaar herfst onderwerp geweest van een tweetal preadviezen, uitgebracht door Prof. Tammes en Mr. Veegens aan de Nederlandse vereniging voor internationaal recht¹⁰⁾. Prof. Tammes stelt reeds terstond, dat wij hier te maken hebben met „grondrechten”, in de zin van hoge waarden en beginselen van de samenleving, gel-

dend voor een ieder en aan een ieder als subjectief recht toekomend. Uit deze omschrijving komt de preadviseur tot een aantal karakteristieken van een grondrecht o.a.: „Grondrechten worden geacht van hogere orde dan grondwetten te zijn, ook al maken zij daarvan een formeel ononderscheidbaar deel uit” en „Grondrechten richten zich in de eerste plaats tot overheden, maar als fundamentele elementen van de rechtsorde beperken zij tevens de handelingen van allen, die aan de rechtsorde zijn onderworpen, in hun onderlinge verhoudingen: horizontale werking van de grondrechten”.

Mr. Veegens gaat in zijn preadvies dieper in op de vraag van de vrije meningsuiting, ook met betrekking tot radio en televisie en hij komt daarbij tot de volgende interpretatie van art. 10: „Restrikties, die berusten op de waardering van een bepaalde gegadigde uit levensbeschouwelijk oogpunt en die „in zodanige mate gericht zijn op bevrediging van in het volk levende culturele of godsdienstige behoeften, dat haar uitzendingen uit dien hoofde geacht kunnen worden van algemeen nut te zijn (art. 2 lid 3 Radioreglement), zijn echter niet met het verdrag te rijmen. Indien dus een buiten het huidige bestel gevormde radio- of televisie-omroeporganisatie op politieke of commerciële grondslag een zendmachtiging aanvraagt en de technische mogelijkheid van uitzending aanwezig is of kan worden geschapen, dan zal die aanvraag slechts mogen worden afgewezen op een van de gronden genoemd in artikel 10 lid 2 van het Verdrag, of krachtens art. 17 bij antidemocratische gezindheid van de gegadigde. Hierin ligt niet opgesloten, dat aan iedere radio- of televisie-amateur elke door hem gewenste zendmachtiging voor een beschikbare golflengte of zendkanaal moet worden verleend. De aanvragende instelling zal van zodanige betekenis en zodanig georganiseerd moeten zijn, dat zij voor toekenning van een rantsoen zendgelegenheid in aanmerking komt”¹¹⁾. Dit betekent dus dat toetsing naar richting bij een verlening van een zendvergunning in strijd is met dit internationale grondrecht.

Toetsing naar richting?

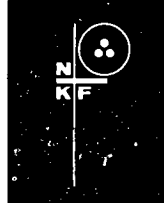
Nu is het opmerkelijk, dat de belangrijkste tegenspeler van de voorstanders van commerciële televisie juist wel *toetsing naar richting* wensen en van de Overheid eisen, dat slechts aan die aspirant-concessionaris een zendvergunning wordt verleend, die stoelt op een bepaalde politieke en/of geestelijke richting. Dat is het criterium, aldus de „federatie van omroepen”, waarin de grote vier omroepen samenwerken, in een rapport, dat onlangs is opgesteld over de nota Reclametelevisie.

Althans zo moet het op blz. 14 voorkomende citaat worden verstaan, waar wij lezen: „De bezwaren van de N.T.S. en de omroepverenigingen (en anderen!) liggen niet in het feit dat een commerciële televisiemaatschappij pro-

(advertentie)

Kabels met papier- en met plasticisolatie voor hoogspanning, laagspanning en telecommunicatie. Kabelgarnituren, koperdraad en koperkabel, staaldraad en bandstaal

N.V. NEDERLANDSCHE KABELFABRIEKEN • DELFT

gramma's zou wijden aan ontspanning, voorlichting en dergelijke. De N.T.S. en de omroepverenigingen doen dat zelf ook, en wel in ruime mate. Het bezwaar richt zich tegen het feit, dat de doelstelling van zulk een maatschappij *niet in de eerste plaats* is, dienstbaar te zijn aan de geestelijke, culturele en maatschappelijke ontwikkeling van ons volk in de wideste zin des woords, maar dat haar doelstelling en werkzaamheden primair gericht zijn op de exploitatie van televisieprogramma's terwille van geheel andere doeleinden. In dit geval: gericht op het uitzenden van reclame voor het bedrijfsleven en het maken van winst met deze activiteiten" ¹²⁾.

Wanneer dus het parlement bij een afwijzen van het regeringsbeleid inzake de reclametelevisie, waardoor aan een onafhankelijke programmamaatschappij een zendvergunning zou worden onthouden, zich zou laten leiden door de gedachtengang, die in dit vertrouwelijke rapport, in eerste instantie gericht tot de bijzondere Kamercommissie, die het Voorlopig Verslag inzake de nota reclametelevisie heeft voorbereid, wordt ontwikkeld, dan wordt de Overheid gedwongen tot een beslissing die in strijd is met de zin van het grondrecht. Afwijzen door de volksvertegenwoordiging, is in strijd met de Europese conventie, welke door het parlement zelf is geratificeerd:

Wanneer in de parlementaire discussie met name de juridische aspecten van het vraagstuk de aandacht krijgen — en het parlement zal daar niet onderuit kunnen — zullen de verhoudingen in de volksvertegenwoordiging wellicht volkomen anders liggen, dan thans veelal wordt gedacht. Was het om vooral op die staatsrechtelijke aspecten te wijzen, dat staatssecretaris Y. Scholten in zijn redevoering voor het Departement Amsterdam van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel opmerkte: „Het ontwijken in het debat van genoemde grondstelling is veelbetekenend. In het licht van deze grondslag gezien zullen de tegenstanders van de commerciële televisie moeten aantonen op welke grond de Overheid het recht heeft een concessie voor commerciële T.V. te weigeren. Deze vraag kan men niet ontlopen?" ¹³⁾.

Eerste doorbraak van zuilen status quo!

Bij een consequente toepassing van hetgeen boven uitvoerig is betoogd is er geen steekhoudende grond om te stellen, dat een onafhankelijke televisie maatschappij een doorbreking zou betekenen van het bestaande zuilenstelsel. Wanneer ten eerste de voorstanders van een dergelijke maatschappij zich beroepen op juridische gronden en het recht op toelating tot de ether eisen zal men niet gelijktijdig anderen c.q. de omroepen dit recht kunnen ontzeggen. De bewering dat de voorstanders van commerciële televisie gelijktijdig fervente voorstanders van een zgn. nationale omroep moeten zijn, een omroep waarin voor de vrije verenigingen niet of nauwelijks plaats is, past niet in een logische gedachtengang. Wel is het logisch, te spreken van een nieuwe ontwikkeling in ons omroepbestel en van een doorbreking in status quo.

Het is wederom Mr. Jan Derks geweest, die hierop voor de eerste keer heeft gewezen, want: „waarom zou het noodzakelijk of althans zeer te verwachten zijn, dat commerciële televisie, en met name in de vorm, waarin de (O)T.E.M. haar gerealiseerd tracht te krijgen, een doorbraak betekent van het zuilensysteem? Er ontstaat zonder twijfel een zogenaamd neutrale instantie wanneer de (O)T.E.M. een concessie krijgt. Er komt er dan echter alleen maar één meer. Er is er al één, die zich neutraal noemt: de A.V.R.O. Waarom brengt deze omroep niet

noodzakelijk doorbraak van het zuilensysteem met zich mee, als de (O)T.E.M. dat wel zou doen?" ¹⁴⁾.

De katholieke auteur Dr. S. W. Couwenberg vergelijkt de invoering van commerciële televisie enigermate met de politieke constellatie die na de oorlog is gegroeid. „Het confessionele partijwezen is blijven bestaan, maar heeft in de Partij van de Arbeid een ernstige concurrent gekregen. De verwezenlijking van commerciële televisie betekent derhalve geen rechtstreekse aantasting van het oude zuilenstelsel, maar wel een doorbreking van de verzuiling op het terrein van de omroep. Naast en tegenover het oude zuilenstelsel wordt een nieuwe organisatievorm op zake-lijke, algemene grondslag in ons omroepbestel geïntroduceerd, die als zodanig een stuk doorbraak belichaamt. Ook op het terrein van het omroepbestel dient een compromis gevonden te worden tussen behoud en evolutie. De idee van een zelfstandige commerciële televisie kan als zodanig uitstekend fungeren. Zij kan zonder dat het oude zuilenstelsel rechtstreeks wordt aangetast een belangrijke stimulans zijn tot vernieuwing en verbetering van ons omroepbestel" ¹⁵⁾.

Het gaat dus vooral ook om een doorbreking van een status quo, omdat een dergelijke toestand steeds elementen van verstarring en behoudzucht in zich draagt, hetgeen herhaaldelijk wordt weerspiegeld door de ontoegankelijkheid van de omroepen voor de publieke opinie ¹⁶⁾. En met die doorbreking wordt in de Nederlandse televisie een nieuw aspect ingevoerd in het totale t.v.-programma en wel in de eerste plaats het element van de *reclameboodschap*, dat men zou kunnen zien als een bepaald type programma van een tijdsduur van slechts enige tientallen seconden en naar inhoud van een informatief karakter, met de bedoeling om de kijker tot een koopdaad over te halen. Hoe is de verhouding van de reclame t.o.v. de cultuur, waar ze steeds tegenover wordt gesteld? Dit aspect nu, hopen wij in een volgend artikel te belichten.

¹⁾s-Gravenhage.

Dr. P. GROS.

Literatuur

1. Nota inzake Reclametelevisie, blz. 18, 1961.
2. Jan Derks: „Commerciële Televisie, zullen of . . . moeten?, dat is de vraag”, in *Ariadne* van mei 1956.
3. Sir Robert Fraser in een tafelrede t.g.v. de lunchbijeenkomst van de Nederlandse Kamer van Koophandel in het Verenigd Koninkrijk, gehouden te Utrecht op 10 oktober 1958.
4. Nota inzake Reclametelevisie, blz. 26, 1961.
5. De noodzaak van commerciële televisie, blz. 23, Den Haag 1957.
6. M. Rooij: „Het economisch beeld van het dagbladbedrijf in Nederland”, blz. 34, Leiden 1956.
7. Commerciële televisie, overdruk uit Volksopvoeding, 1960. Televisiebeleid en Reclame, Centrum voor Staatkundige Vorming, Den Haag 1959. Televisiebeleid en Reclame, aanvullende publikatie, idem, Den Haag 1960.
8. Televisiebeleid en Reclame, aanvullende publikatie, blz. 13, Den Haag 1960.
9. F. Duynstee: „Commerciële televisie”, in *De Tijd-De Maasbode*, 23 december 1959.
10. Mededelingen van de Nederlandse Vereniging voor Internationaal Recht, no. 43, november 1960.
11. Mededelingen van de Nederlandse Vereniging voor Internationaal Recht, no. 43, blz. 62, november 1960.
12. Algemeen Handelsblad, 9 juni 1961.
13. Maatschappij-Belangen, no: 5, mei 1961.
14. Jan Derks: „Commerciële Televisie, zullen of . . . moeten?, dat is de vraag”, in *Ariadne* van mei 1956.
15. S. W. Couwenberg: „Doorbraakgedachte in nieuwe fase”, in *Te Elfder Ure*, blz. 151, mei 1961.
16. Bijv. de „principiële” weigering om de landenontmoeting Rusland-Engeland via het Eurovisienet op 22 oktober 1958 over te nemen.

Drs. J. W. Jager en J. van Doijeweert: Regelingen bezitsvorming. Wetteksten, uitvoeringsvoorschriften, toelichting, jurisprudentie, bedrijfsspaarregelingen. Losbladige uitgave van N. Samsom N.V., Alphen aan den Rijn.

De N.V. Samsom heeft aan haar serie losbladige uitgaven van overheidsregelingen een bundel toegevoegd, waarin een groot aantal regelingen die de stimulering van de vermogensvorming beogen, is opgenomen. Daar op dit gebied geleidelijk al zoveel is totstandgekomen, dat het voor hen die ermee moeten werken — wij denken hierbij speciaal aan de employé op sociale, personeels- of boekhoudafdelingen — niet eenvoudig meer is steeds de beste oplossing voor de nagestreefde doeleinden te vinden, dient dit initiatief warm te worden toegejuicht.

Na een voorwoord van Staatssecretaris Schmelzer, wordt in het eerste hoofdstuk in grove lijnen geschetst wat de Overheid reeds heeft gedaan teneinde de vermogensvorming in brede kring te bevorderen. Gewezen is onder andere op de drie reeds verschenen rapporten van de in 1948 bij beschikking van de Minister van Sociale Zaken ingestelde Commissie Bezitsspreiding, op diverse passages in troonreden en op de in november 1959 verschenen „Nota over de hoofdlijnen van het in de eerstkomende jaren te voeren beleid ter bevordering van de vorming van duurzaam persoonlijk bezit in brede kring”. De tekst van deze nota is — voorzien van een wel wat summier commentaar — in zijn geheel opgenomen. Als laatste onderwerp van het eerste hoofdstuk komt de afstoting van staatsbezit aan de orde aan de hand van de desbetreffende nota van de Minister van Financiën van 14 november 1960. Tevens zijn enige reeds plaats gehad hebbende „denationalisering” in Oostenrijk en West-Duitsland aangestipt.

In het tweede hoofdstuk passeren de reeds bestaande regelingen van de centrale overheid de revue: de Jeugdspaarwet, de Premiespaarregeling Rijksambtenaren benevens een aantal voorschriften inzake spaarregelingen voor de lagere publiekrechtelijke lichamen, welke in sommige opzichten afwijken van die voor rijksambtenaren. Van elke regeling worden de wetteksten, koninklijke besluiten en uitvoeringsvoorschriften gegeven, voorzien van een toelichting en met als bijlage modellen van de benodigde formulieren. Tevens is de modelspaarverordening van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten opgenomen, welke de gemeenten bij het maken van een eigen regeling als uitgangspunt kunnen gebruiken.

De inhoudsopgave voor hoofdstuk III, dat handelt over „Regelingen bedrijfsleven”, is ook veelbelovend ingedeeld in de onderafdelingen: Inleiding, Belangrijke punten voor bedrijfsspaarregelingen, Bevordering eigen-woningbezit, Winstdelingsregelingen, Combinatie van bedrijfsspaarregelingen met de jeugdspaarregeling, Werkgeversbijdragen vrij van fiscale en sociale lasten en Voorbeelden van bedrijfsspaarregelingen. Bij het doorlezen krijgt men echter toch niet de indruk, dat de samenstellers de verschillende onderwerpen zodanig hebben weten te behandelen, dat dit hoofdstuk in de huidige vorm al als de handleiding is te beschouwen voor de ondernemingen, die tot de vermogensvorming van hun werknemers bevorderende maatregelen wensen over te gaan. Aan het eigen-woningbezit is — zonder dat de schrijvers wijzen op de bezwaren die er voor niet

vermogende werknemers aan kleven, vooral bij financiering met hypothecaire kredieten — meer aandacht besteed dan aan de veel gevarieerder mogelijkheden biedende effecten. Het meest in aanmerking komende waardepapier, het participatiebewijs in een in alle geschikt lijkende objecten belegend beleggingsdepot, is niet eens genoemd, ofschoon toch ook in de praktijk zowel de K.A.B. als het C.N.V. aan de creatie van een dergelijke beleggingsgemeenschap de voorkeur heeft gegeven om de vermogensvorming voor werknemers op gang te brengen. Aan winstdelingsregelingen, die zo belangrijk kunnen zijn als bron voor vermogensvorming, zijn slechts enige regels gewijd. Aan het naar veler oordeel brandende probleem van de deling van werknemers in de ingehouden winsten van de ondernemingen is zonder meer voorbijgegaan. Het hoofdstuk eindigt met een tweetal voorbeelden van bestaande bedrijfsspaarregelingen, met name de Spaarregeling voor personeelsleden der Staatsmijnen en de Unilever-Jeugdspaarregeling.

Hoofdstuk IV heeft „Fiscale regelingen” tot titel. In feite gaat het tot dusver slechts over het in 1960 gewijzigde wetsontwerp 4273, waarin de vrijstellingen van loon- en inkomstenbelastingen en van sociale lasten voor bepaalde premiespaarregelingen en winstdelingsregelingen zijn geregeld.

In hoofdstuk V is een aantal instellingen opgesomd, die zijn toegelaten tot de uitvoering van de Jeugdspaarwet en de Premiespaarregeling Rijksambtenaren.

Tenslotte is in de bundel een documentatie-overzicht en een handig alfabetisch register opgenomen. Te zijner tijd zal daar nog een hoofdstuk over jurisprudentie aan worden toegevoegd.

Als naslagwerk om op gemakkelijke wijze de weg te vinden in de overheidsregelingen, die hier te lande op het gebied van de vermogensvorming reeds zijn totstandgekomen, is de onderhavige bundel zeker geslaagd en kan deze worden aanbevolen. De commentaar op de maatregelen is in het algemeen echter wel wat summier gehouden. De lezer wordt nauwelijks opmerkzaam gemaakt op de problemen, die bij de toepassing kunnen rijzen. Men had hierbij toch gebruik kunnen maken van de opbouwende commentaar, die door anderen in woord en geschrift op de diverse voorschriften en plannen is geleverd. Wij denken bijv. aan de kritiek op de verregaande beperkingen, die in de Bezitsvormingsnota zijn aangekondigd voor de vrijstelling van vennootschapsbelasting voor beleggingsmaatschappijen en aan de geuite vrees, dat een aantal lovenswaardige premiespaarregelingen wellicht niet zal kunnen profiteren van de in hoofdstuk IV behandelde vrijstellingen van belastingen en sociale lasten.

Wat de bestaande en mogelijke maatregelen van de zijde van het bedrijfsleven betreft, biedt de bundel helaas nog niet veel. De samenstellers hadden meer gebruik kunnen maken van waardevolle suggesties, die in de uitgebreide buiten- en binnenlandse literatuur zijn te vinden. Opvallend is in dit kader, dat (in hoofdstuk III) de verklaringen inzake de vermogensvorming door werknemers van de vier werkgeversverbanden en van het Convent der Christelijk-Sociale Organisaties in extenso zijn opgenomen, doch dat niets wordt medegedeeld uit de rapporten van de Commissie Bezitsspreiding, die van zo grote invloed zijn geweest op het bezitsvormingsbeleid van de laatste regeringen.

Voorts zij nog gewezen op enkele storende „slips of the pen”, die ingevolge het losbladige karakter van de verzameling gemakkelijk te verhelpen zijn. Op blz. I B-4 is bij de bespreking van de Bezitsvormingsnota het vervallen van zegelrecht op aandelen van beleggingsmaatschappijen in het vooruitzicht gesteld. Op aandelen is echter geen zegelrecht verschuldigd, wél op participatiebewijzen. Op blz. II B-b-5 wordt slechts één beleggingsmaatschappij met naam genoemd, die erkend zou zijn als uitvoerende instelling voor de Premiespaarregeling Rijksambtenaren; in feite zijn dat er meer. Op blz. III A-a-2 staat, dat het C.N.V. en de K.A.B. plannen hebben inzake de oprichting van beleggingsmaatschappijen. In werkelijkheid hebben zij reeds de voorkeur gegeven aan de creatie van beleggingsdepots.

Thans komend tot een samenvatting van ons oordeel, menen wij te mogen stellen, dat de publikatie tot dusver beter is geslaagd als naslagwerk voor de bestaande overheidsvoorschriften dan als wegwijzer voor hen, die zich nader willen oriënteren omtrent de maatregelen, die de werkgevers kunnen invoeren om de vermogensvorming van hun werknemers te stimuleren. Hierbij zou de vraag kunnen opkomen, of het juist is, geweest de bundel in zekere mate een tweeslachtig karakter te geven door zich niet te beperken tot de overheidsregelingen. Als de schrijvers in de volgende aanvullingen voldoende uitbreiding en verdieping aan de desbetreffende hoofdstukken weten te geven, is het echter mogelijk, dat zij ook waardevolle gidsen worden op het gebied van de bedrijfsregelingen.

's-Gravenhage.

SLOOFF.

VENNOOTSCHAPPEN, VERENIGINGEN EN STICHTINGEN

Met grote regelmaat komen de supplementen van de pers, die de bij de Uitgeverij A.E. E. Kluwer te Deventer verschijnende handboeken van V.V.S. completeren en up to date houden.

Van Band A verschenen sedert wij de laatste maal over dit werk een aankondiging deden de supplementen 5, 6 en 7.

Band A, die de Naamloze Vennootschap behandelt, eiste bijwerking doordat het Ontwerp Boek 2 van het nieuwe Burgerlijk Wetboek besproken diende te worden. Supplement 6, over de Algemene Bepalingen, komt tot artikel 2.1.13. Supplement 7 brengt ons een 100-tal bladzijden ter vervanging van bestaande.

In Band B, waarin o.a. de Coöperatieve Vereniging een plaats vindt, wordt in supplement 3 naast een groot aantal „verse” bladzijden, een 70-tal nieuwe toegevoegd, o.a. met Model Statuten en een bijgewerkt Rechtspraakregister.

Supplement B 4 brengt ons behalve enige correcties inzake de Stichtingen een 100-tal nieuwe bladzijden, waarin de Onderlinge Waarborg Maatschappij als hoofdstuk V een plaats krijgt. De redactie hiervan is van de hand van Mr. P. van den Burgh, secretaris van de Federatie van Onderlinge Schadeverzekering Maatschappijen in Nederland. Voor het fiscale aspect liet hij zich bijstaan door de heer D. Niestadt, die aan het secretariaat van genoemde Federatie is verbonden.

Tenslotte geeft supplement 5 van Band B ons hoofdstuk VII. Het zijn 226 bladzijden betreffende de Burgerlijke Maatschap. De schrijver is Prof. Mr. W. J. Slagter, sedert kort hoogleraar aan de Nederlandsche Economische Hoogeschool te Rotterdam.

Welk een arbeid hier is verricht en met welk een zorgvuldigheid en streven naar volledigheid te werk is gegaan, bespeurt men wanneer men de herdrukte bladzijden in de klapbanden vervangt en de nieuwe bladzijden toevoegt. De auteurs hebben de volle medewerking van de uitgever, die er niet tegenop zien een steeds volledig aansluitende tekst en paginering te verschaffen. Daardoor veroudert het werk niet en blijft het betrouwbaar.

Rotterdam.

F. J. BREVET.

GELD EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

Met een stand van de tegoeden der handelsbank en bij de Centrale Bank van ca. f. 150 mln. boven de verplichte minimum-kasreserve is de geldmarkt na de stormachtige oktobermaand in rustiger vaarwater gekomen. Men moet zich echter wel voor ogen houden, dat de huidige ruimte voor het grootste deel gevolg is van de teruglopende bankbiljettencirculatie en dus, wanneer andere factoren ongewijzigd zouden blijven, een tijdelijk verschijnsel is. De Staat heeft sedert eind oktober nog f. 136 mln. aan de markt onttrokken.

Inmiddels zijn de gecombineerde balanscijfers der handelsbanken, gegroepeerd in verband met de monetaire analyse, gepubliceerd. De september-cijfers zijn vooral merkwaardig omdat de mutaties met één belangrijke uitzondering negatief zijn. Deze uitzondering is de toeneming van de kredietverlening aan de private sector met f. 150 mln. In augustus was deze post waarschijnlijk als gevolg van het seizoen nog met f. 16 mln. achteruitgegaan. In de

Uit alle windrichtingen
komen dagelijks waardevolle gegevens bij ons binnen, die wij ter beschikking stellen van onze cliënten ter ondersteuning van hun exportactiviteit. Wendt U voor nadere inlichtingen tot één van onze 150 kantoren.

DE TWENTSCHE BANK
Uw financiële raadsman

eerste 9 maanden van 1961 zijn deze kredieten met in totaal f. 462 mln. of bijna 13 pCt. toegenomen. Klaarblijkelijk ligt deze stijging onder de norm van de thans van kracht zijnde kredietrestrictie bepaling, want van speciale deposito's van de banken bij De Nederlandsche Bank is nog geen sprake.

De buitenlandse uitzettingen der banken, nl. die op de geldmarkten en die in de vorm van kredieten, vaak op wat langere termijn, zijn in september gedaald. Wat de buitenlandse vorderingen der banken met deviezenkarakter aangaat heeft de totale vermindering dit jaar reeds meer dan f. 400 mln. bedragen. De kredieten zijn eind september voor het eerst sedert lange tijd op een lager niveau gekomen, wellicht een aanduiding dat de banken t.a.v. deze activiteit terughoudender worden. In de eerste negen maanden van dit jaar heeft zich per saldo een stijging van ruim f. 600 mln. voltrokken.

Kapitaalmarkt.

De kwartaalcijfers van Philips zijn wellicht sympto-

matisch voor de gang van zaken in grote delen van het bedrijfsleven. De stijgende kosten drukken de winstmarge. Ook voor de kapitaalmarkt kan dit indirect gevolgen hebben. Immers, de belangrijkste bron voor de financiering der investeringen vloeit de laatste tijd minder rijkelijk. Zou men volharden in de nog steeds grote investeringsneiging — de geringere winstmarge is hiervoor overigens een rem — dan zou een groter beroep op de kapitaalmarkt moeten plaatsvinden. De belangrijke aanbieders op deze markt zien de hen toevloeiende middelen alsmar stijgen. Een voorbeeld hiervan vormen de deze week bekend geworden spaarcijfers bij de landbouwkredietbanken, die f. 402 mln. hebben bedragen tegen f. 288 mln. in de eerste tien maanden in 1960. Ook de tegoeden op spaarrekening bij de handelsbanken blijven stijgen, in 1961 tot nu toe met f. 265 mln. Hier staat echter tegenover dat de zeer langzaam stijgende rente de grote geldgevers terughoudend maken. Wat de banken betreft, deze hebben blijkens de hierboven genoemde statistiek haar effectenbezit met f. 208 mln. uitgebreid.

SOCIÉTÉ DU PIPE-LINE SUD-EUROPE EN

(SOCIÉTÉ ANONYME)

gevestigd te Parijs

UITGIFTE van

nominaal f 50.000.000,- 5 pct. 20-jarige obligaties,
in stukken groot nominaal f 1000,- aan toonder.

Ondergetekenden berichten, dat zij de inschrijving op bovengenoemde obligaties openstellen op

VRIJDAG 24 NOVEMBER 1961,

van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 4 uur,

bij hun kantoren te **Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage**, voor 'zover aldaar gevestigd,

tot de koers van 100 pct.,

op de voorwaarden van het prospectus d.d. 15 november 1961.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten zijn verkrijgbaar bij de kantoren van inschrijving.

NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V. AMSTERDAMSCH E BANK N.V. PIERSON, HELDRING & PIERSON

DE TWENTSCHE BANK N.V.

HOPE & CO.

R. MEES & ZONEN

ROTTERDAMSCH E BANK N.V.

Amsterdam,

's-Gravenhage, 15 november 1961.

Rotterdam,

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	29 dec. 1960	H. & L. 1961	10 nov. 1961	17 nov. 1961
Algemeen	395	484 — 383	410	399
Intern. concerns	564	677 — 528	565	545
Industrie	329	437 — 331	367	365
Scheepvaart	176	223 — 174	191	185
Banken	220	251 — 218	244	246
Handel enz.	149	185 — 150	165	163

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.

Kon. Petroleum	f. 123,10	f. 116,30	f. 114,90
Philips G.B.	1.183 ³ / ₄	1.068	990
Unilever	785	913	898 ¹ / ₂
Hoogovens, n.r.c.	789	794	767
A.K.U.	486 ¹ / ₂	387 ¹ / ₂	780 ¹ / ₂
Kon. Ned. Zoutind., Ketjen ..	1.035	1.030	1.076
Zwanenberg-Organon	870	1.010	992
Rotterd. Droogdok	467	556	556
Robeco	f. 237	f. 252	f. 253
Amsterd. Bank	392	391 ¹ / ₂	385

New York.

Dow Jones Industrials	616	725	730
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand.

Langl. staatsobl. a)	4,20	4,13.	4,15
Aand.: internationalen a)	2,80	.	2,92
lokale a)	3,38	.	3,51
Disconto driemaands schatkist- papier	1,50	1 ⁷ / ₈	1 ¹ / ₈

a) Bron: Veertiendaags beursverzicht Amsterdamsche Bank.

C. D. JONGMAN.

Maak gebruik van de rubriek

„VACATURES”

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende functies. Het aantal reacties, dat deze annonces ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate bevredigend, begrijpelijk: omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert!

Efficiency

bespoedigt
Uw contacten
met gegadigden

★

Indien
Uw telefoonnummer
in Uw annonce
moet worden
opgenomen,
vermeld dan
tevens het

NETNUMMER

FONDSSEN ANALYSE

VOLGENS GEMEEL NIEUW SYSTEEM*

Voortaan elk week in „Beleggers-Belangen”: in één oogopslag vergelijkingen in de vorm van een kaartsysteem naar kwaliteit, groei en rendement. Ook voor hen, die van hun beleggingen geen academische zaak wensen te maken. Overdrukken op stevig karton tegen redelijke prijs verkrijgbaar.

WEEKBLAD TER IN- EN VOORLICHTING
VAN DE PARTICULIERE BELEGGER

* vraag gratis proefnummer adm.
Bel-Bel, postb. 42, Schied.

THOMASSEN & DRIJVER
BLIKEMBALLAGEFABRIEKEN N.V.

DEVENTER - OSS - HOOGEVEEN

vraagt voor haar afdeling Commerciële Research

een economisch geschoold medewerker

De voorkeur gaat hierbij uit naar gegadigden in het bezit van kandidaats economie of baccalaureaat.

De aan te stellen functionaris zal nauw betrokken worden bij het opstellen van verkoopprognoses op korte en lange termijn.

Een goede kennis van de statistische analyse wordt hierbij noodzakelijk geacht.

Kandidaten wordt verzocht hun sollicitaties te richten aan afdeling Algemeen Personeelsbeleid, postbus 103 te Deventer.

**HOLLANDSCHE SOCIETEIT
VAN LEVENSVZERKERINGEN N.V.**

Hoofdkantoor Nederland:
Herengracht 475, Amsterdam-C. tel. 221322
Head Office Canada:
1130 Bay Street, Toronto 5

**...meer dan anderhalve
eeuw levensverzekering**

De Recreatiegemeenschap Noord- en Midden Veluwe

in oprichting

roept sollicitanten op naar de functie van

DIRECTEUR

die zal worden belast met de organisatie van het bureau van de gemeenschap.

Hij zal hebben te adviseren over de ontwikkeling van de recreatie op de Veluwe en over de coördinatie van de daarop betrekking hebbende gemeentelijke maatregelen.

Hij zal de documentatie over het gehele gebied dienen te verzorgen en in staat moeten zijn met de provinciale planologische dienst overleg te plegen omtrent het ontwerp facetstreekplan.

In dit verband wordt gedacht aan een academicus met sociologische belangstelling, terwijl enige planologische ervaring tot aanbeveling strekt.

Het aanvangssalaris, dat t.z.t. door het algemeen bestuur zal worden vastgesteld, zal vermoedelijk $\pm$ f. 14.000 bedragen.

Kandidaten kan gevraagd worden of zij bereid zijn zich aan een psychotechnisch onderzoek te onderwerpen.

Sollicitaties binnen drie weken na het verschijnen van dit blad te richten aan: De Burgemeester der gemeente Epe. Geen bezoek dan na schriftelijke oproep.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart
Prof. J. Zijlstra.

★

Abonnementsprijs f. 22,50;
fr. p. post f. 23,60; voor stu-
denten f. 19,—; fr. per post
f. 20,10.

★

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door uitgevers

**DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM**

OHRA ziektekostenverzekering

**Waardevaste
Standaard-** (gezins-)
Polis (fl. 320.- jaarpremie)

zijpendaalseweg 81 tel. 08300-24131

WAT IS INTEGRATIE IN DE ADMINISTRATIE?

Dát is: leg de informatie bij de bron - bij de aankomst in en bij de wording binnen het bedrijf - vast

- in ponskaarten
- in ponsband
- op magneetband.

Benut een instrument dat uit die basisgegevens alle informatie

- van belang voor een goed zicht op de gang van zaken
- van belang als richtsnoer voor het voeren van beleid snel en accuraat afleidt en overzichtelijk oplevert.

Dat is: werk met een X₁.

Want ook Uw administratie vraagt om integratie

ELECTROLOGICA

X₁

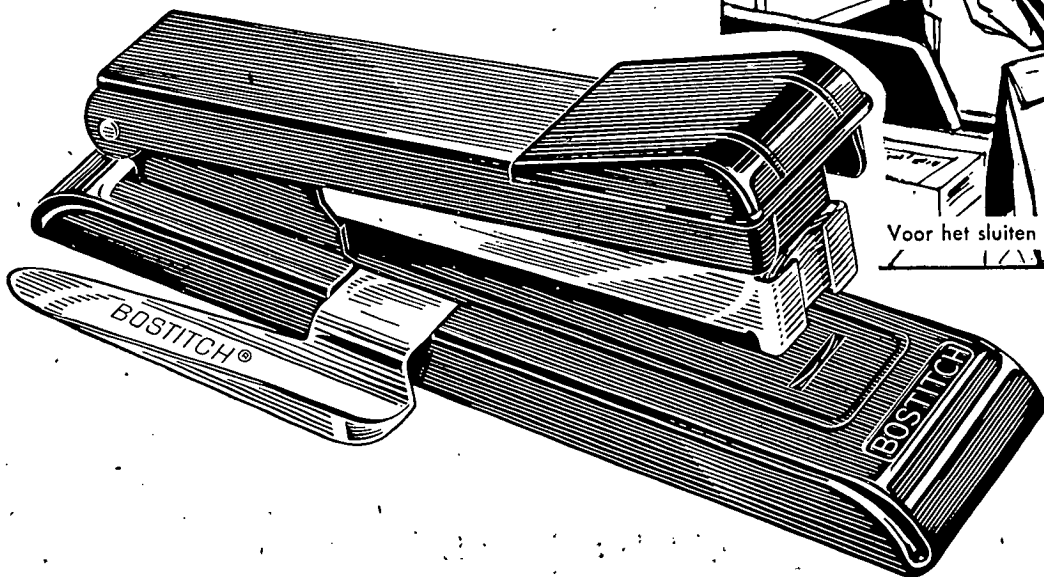
STADHOUDERS-
PLANTSOEN 214
POSTBUS 207
DEN HAAG

Voor het hechten van papieren.

Voor het sluiten van zakjes.

HET hechtapparaat voor het moderne kantoor!

De BOSTITCH B8 kantoorhechtmachine, met handige nietjes-wipper

Hechten met de BOSTITCH B8, met handige nietjes-wipper, gaat sneller en is steviger dan het gebruik van de ouderwetse paperclips, die bovendien een stapel papieren in de linkerbovenhoek meer dan twee maal zo dik maken. En – wat bij elkaar hoort, blijft ook bij elkaar!

Het verwijderen van nietjes is heel eenvoudig, want dit sierlijke hechtapparaat is voorzien van een nietjes-wipper. Hiermede kunt U aan elkaar gehechte papieren ook weer heel gemakkelijk los maken en hergroeperen.

Bruikbaar op zo vele manieren, als hecht tang of – als U het voetstuk van de B8 geheel openklapt – als tacker om b.v. papieren op een bord of aan de wand te bevestigen.

Vraagt Uw kantoorboekhandelaar om zo'n handige BOSTITCH B8. Mocht hij ze niet in voorraad hebben vraag ons dan even om adressen van leveranciers in Uw woonplaats.

Voor het verwijderen van nietjes.

Voor tacken.

BOSTITCH
hechtmachines en hechnietjes

hechten beter – hechten sneller

Alleen-importeur:
DEKKER-VERPAKKING N.V.
W.Fenengastrat 21, Amsterdam
Tel. 59765 (4 lijnen).

* gedeponeerd handelsmerk

CENTRAAL BEHEER

VERZEKERINGEN VOOR HET BEDRIJFSLEVEN

PENSIOEN-RISICO

vereniging van werkgevers voor verzekering van ouderdoms-, weduwen-, wezen- en invaliditeitspensioen ten behoeve van hun personeel. Aantrekkelijke verzekeringsvoorwaarden en tarieven. Pensioen-Risico neemt een vooraanstaande plaats onder de Nederlandse levensverzekeringsinstellingen in.

Verzekerd bedrag: ruim 1,5 miljard gulden.
Belegd vermogen: circa 325 miljoen gulden.

Pensioen-Risico zal u gaarne vrijblijvend voorlichten. Het is raadzaam om, indien u nog rond de jaarwisseling een pensioenvoorziening wilt invoeren, zich tijdig tot Pensioen-Risico te wenden.

Naast **PENSIOEN-RISICO** kunnen voor u van belang zijn:

BRAND-RISICO

Brand- en bedrijfsschadeverzekering voor industriële en andere objecten.

MOLEST-RISICO

Molest en stormverzekering

VERVOER-RISICO

Transportverzekeringen van goederenzendingen in binnen- en buitenland.

WET-RISICO

Bedrijfs-w.a. verzekering.
Motorrijtuigverzekering: w.a.-dekking voor alle motorrijtuigen f. 500.000- per gebeurtenis.
Ongevallenverzekering voor inzittenden .

DIENSTVERLENING AAN HET BEDRIJFSLEVEN

VERENIGING VOOR CENTRALE ELEKTRONISCHE ADMINISTRATIE-C.E.A.

verricht administratieve werkzaamheden voor haar leden met behulp van elektronische apparatuur als loon-, voorraad- en debiteurenadministratie, facturering enz.

CENTRAAL
C.B.
BEHEER

BOS EN LOMMERPLANTSOEN 1 AMSTERDAM-W. TEL. 134971 - POSTBUS 8400

De Vereenigde Accountantskantoren

vragen voor hun kantoor te Hengelo (O.):

• **JONGE ACCOUNTANTS**

• **ECONOMEN**

met belangstelling voor problemen op het gebied der bedrijfsorganisatie;

• **EERSTE ASSISTENTEN**

met middelbare schoolopleiding en bij voorkeur met gevorderde accountantsopleiding.

In alle gevallen wordt een afwisselende werkkring geboden, met studie-faciliteiten en een vijfdaagse werkweek.

Schriftelijke sollicitaties met volledige inlichtingen te richten aan het kantooradres: Deldenerstraat 61, Hengelo (O.).

ACCOUNTANTSBUROU

opgericht door

A. E. Meijer en J. Hörchner

heeft gelegenheid tot plaatsing van

ZELFSTANDIG ORGANISATIE- ADVISEUR

op zijn afdeling Administratieve
Organisatie

★

Van de aan te stellen functionaris wordt een ruime ervaring in het adviseren op het gebied van de algemene organisatie verlangd.

★

*Sollicitaties te richten aan ons kantoor
Herengracht 388, te Amsterdam.*

Sluit uw verzekering bij de

Algemeene Friesche Levensverzekering-Maatschappij

VEREENIGING VAN LEVENSVERZEKERING EN LIJFRENTEN

„De Groot-Noordhollandsche van 1845”

Algemeene Friesche Brandverzekering-Maatschappij N.V.

LEEWARDEN, BURMANIAHUIS

AMSTERDAM, VAN BRIENENHUIS

ROTTERDAM - DEN HAAG - UTRECHT - GRONINGEN - HENGELO - HAARLEM